

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

**PODOBA, FUNKCE A VÝZNAM UTILITÁRNÍCH BUDOV U
ZÁMKU LITOMYŠL ZA ŽIVOTA FRANTIŠKA VÁCLAVA
Z TRAUTTMANSDORFFU**

Bakalářská práce

Michael Šídlo

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a pouze za pomoci pramenů a literatury uvedených v seznamu zdrojů.

V Olomouci dne 3. května 2022

Michael Šídlo

Poděkování

Rád poděkoval především vedoucí své práce, paní docentce Radmile Prchal Pavlíčkové za její trpělivost, cenné rady a čas, který mi věnovala. Dále bych chtěl poděkovat paní Marii Mírkové, rozené Marešové za poskytnutí její bakalářské a diplomové práce jako zdrojů k této práci. Nakonec bych rád poděkoval Radce Šinkorové, že mi pomohla s korekturou textu a za její podporu.

Obsah

Úvod.....	4
Litomyšl, Pernštejnové a Trauttmansdorffové	12
Budova Pivovaru	17
1.1 Výroba piva v 18. století.....	19
1.2 Proces výroby	21
1.3 Byt sládka	36
1.4 Východní hloubkový trakt	40
Konírna.....	42
1.5 Obytné a užitkové části.....	43
1.6 Prostory konírny	47
Jízdárna.....	56
Kočárovna	63
Šlechtická reprezentace	69
Závěr.....	75
Prameny a literatura	78
1.7 Prameny	78
1.8 Literatura	79
1.9 Obrázová příloha	82
Resumé	83
Přílohy	

Úvod

Již toho bylo mnoho napsáno o zámku Litomyšl, ať už v publikacích věnujících se přímo tomuto tématu, anebo v knihách o dějinách šlechty, renesanci či architektuře. Téměř nic se však nikde nepíše o hospodářských i jiných budovách, které zámek obklopují a které neodmyslitelně dotvářejí podobu Zámeckého návrší. Většinou jsou zachyceny pouze údaje o existenci těchto budov, době vzniku, případně krátkém popisu jejich využití.

V této práci jsem se rozhodl tedy blíže prozkoumat čtyři, pravděpodobně nejznámější, z těchto budov. Jedná se o budovy zámeckého pivovaru, jízdárny, konírny a kočárovny, které se všechny vážou k osobě hraběte Františka Václava z Trauttmansdorffu, velkému milovníkovi koní a majiteli panství v 1. polovině 18. století. Z toho důvodu se hodlám zaměřit na podobu a využití těchto budov právě v tomto období.

Budu se snažit co možná nejpodrobněji popsat především rozložení jednotlivých místností a jejich funkce, stejně jako i funkci celé budovy. Na základě pramenů se pokusím nastínit, čím mohly být některé tyto místnosti vybavené a na závěr se pokusím nastínit význam budovy pro jejího majitele a také jak jej mohla reprezentovat. Období 1. poloviny 18. století je významné také z hlediska stavební činnosti, vztahující se k těmto budovám. V této době jsou úpravy spojeny se jménem architekta a stavitele Františka Maxmiliána Kaňky. Barokní podoba staveb se udržela z velké části do dnešní doby, takže tato doba je jistým mezníkem v jejich vývoji.

Zároveň si myslím, že právě v době hraběte Františka Václava plnily budovy svůj účel asi nejvíce a mohly svého majitele nejlépe reprezentovat. K tomuto závěru jsem dospěl také proto, že na rozdíl od svých nástupců si hrabě z Trauttmansdorffu zvolil Litomyšl jako své sídlo.

Otázka šlechtického podnikání se stala v české historiografii poměrně oblíbenou v druhé polovině 20. století. Zájem byl především o podnikání ve vlastní režii v období 16. a 17. století. Důležitým mezníkem byla zde patrně třicetiletá válka. Důraz se kladl na dějiny určitého území, případně državy konkrétního šlechtického rodu. Zpravidla bývaly oblíbené ty významnější a bohatší. K nejnovějším dílům, zkoumající toto téma jistě patří monografie Petra Maří, který se zabývá velmi podrobně mnohými aspekty života šlechty v raném novověku, včetně jejich příjmů a hospodářství.¹ Konkrétněji pak zkoumal šlechtické hospodářství Aleš Valenta.²

Poměrně populárním tématem výzkumu je i barokní umění, zejména v posledních několik desetiletích se objevuje řada děl, zkoumající tento umělecký směr z pohledu dějin umění i ve vztahu k území a k zadavatelům a mecenášům. O něco skromnější je pak produkce zkoumající konkrétně architekturu a převážně se jedná o stavby církevní. Velmi obsáhlou monografií, zkoumající barokní architekturu světskou i církevní je kniha Jakuba Bachtíka, Richarda Biegla a Petra Macka.³ Petr Macek se zde blíže zabývá i osobou Františka Maxmiliána Kaňky, kterému je jinak věnováno v historiografii jen málo prostoru. Upřednostňováni jsou slavní architekti jako Jan Blažej Santini–Aichel. O samostatnou monografii, věnující se Kaňkovi se pokusil pouze Pavel Vlček.⁴ Minimální prostor je také věnován architektuře konkrétně hospodářských nebo jinak utilitárních budov. Větší zájem o toto téma se v historiografii objevuje hlavně posledních 20 letech. Největší zásluhu má zřejmě na tomto poli práce Jana Žižky. Velmi obsáhlé, informačně i obrazově, je třeba jeho dílo o hospodářských dvorech v Čechách.⁵ Studoval zde nejen architekturu samotnou, ale také rukopisy různých autorů a řadu doplňků i detailů, které odlišovaly tyto stavby od ostatních.

¹ MAŘI, Petr: *Svět České aristokracie (1500–1700)* (dále jen *Svět*). Praha 2004.

² VALENTA, Aleš: *Lesk a bída barokní aristokracie* (dále jen *Lesk*). Hradec králové 2011.

³ BACHTÍK, Jakub–BIEGEL, Richard–MACEK, Petr: *Barokní architektura v Čechách*. Praha 2015.

⁴ VLČEK, Pavel: *Slavné stavby Františka Maxmiliána Kaňky* (dále jen *Slavné stavby*). Praha 2016.

⁵ ŽIŽKA, Jan: *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách* (dále jen *Hospodářské dvory*). Praha 2018.

Dějiny šlechtických rodů a přímo konkrétních šlechticů se zabývala již řada historiků, a to ve všech historických dobách. Nejpopulárnější jsou pak nepochybně významné a bohaté šlechtické rody, které se zapsaly výrazně do českých dějin. Málo toho však bylo napsáno o hraběti Františku Václavovi z Trauttmansdorffu. Jeho životem a činností se snad poprvé podrobně zabývala Marie Marešová, přičemž studovala biografii tohoto šlechtice a také jeho každodenní život.⁶

Problematikou šlechtického podnikání, ale také reprezentací a podobou utilitárních budov se budu zabývat na konkrétním příkladu staveb u zámku Litomyšl, kterým zatím bylo věnováno pouze minimum prostoru a většina publikací se omezuje pouze na krátké shrnutí historie jejich vzniku.

Práce bude strukturována podle jednotlivých témat. Nejprve budou představeny dvě nejvýznamnější historické osobnosti pro můj výzkum, tedy hrabě František Václav z Trauttmansdorffu a František Maxmilián Kaňka. K tomu použiji právě práci Marie Marešové.⁷ O životě a působení architekta Kaňky bude zase psáno na základě publikace Pavla Vlčka.⁸ Také se zde budu věnovat ve zkratce dějinám litomyšlského zámku a jeho majitelů. K tomu mi poslouží především práce Milana Skřivánka o dějinách města Litomyše, který velmi podrobně shrnul nejvýznamnější aspekty dějin města.⁹

V další kapitole se již budu zabývat největší a nejsložitější částí mé práce a tou je budova pivovaru. K němu mám několik pramenů. Za prvé jsou to dva stavebně-historické průzkumy.

⁶ MAREŠOVÁ, Marie: *Každodenní život barokního šlechtice Františka Václava z Trauttmansdorffu na počátku 18. století (na základě účtů domácí pokladny)* (dále jen *Každodennost*). Pardubice 2004. (Nepublikovaná bakalářská práce katedry historických věd FHV Univerzity Pardubice); MAREŠOVÁ, Marie: *František Václav z Trauttmansdorffu 1677-1753. Biografie barokního šlechtice* (dále jen *Biografie*). Pardubice 2007 (nepublikovaná diplomová práce katedra historie FF Univerzita Pardubice).

⁷ MAREŠOVÁ, M.: *Biografie*.

⁸ VLČEK, Pavel: *Slavné stavby*.

⁹ SKŘIVÁNEK, Milan: *Litomyšl 1259—2009 město kultury a vzdělávání* (dále jen *Město kultury*). Litomyšl 2016.

Jeden z roku 1980¹⁰ a druhý z roku 2003.¹¹ Tyto práce měly prozkoumat zmíněné budovy, zhodnotit jejich stav a historický vývoj a byly užitečné pro případnou rekonstrukci objektů. Dále mám pak k dispozici dva inventáře pivovaru a také bytu litomyšlského sládka. Starší, avšak méně podrobný, je z roku 1730 a jedná se hospodářský inventář. Tyto inventáře patrně vznikaly pravidelně kvůli přehledu o podobě velkostatku.¹² Další je pak z roku 1827, ten je již podrobnější, ale lze zde předpokládat jistý technologický pokrok a vývoj podoby budovy jako takové.¹³ Tento inventář mohl vzniknout v souvislosti s dědictvím po hraběti Jiřím Josefovi z Valdštejn–Vartenberka. Na rozdíl od předchozího, kde se nachází pouze výčet jednotlivých inventárních položek, je tento inventář dělen podle jednotlivých částí, případně místností pivovaru a lépe se v něm tedy orientuje. Ani jeden z inventářů nemá číslované strany, u toho novějšího jsem se tedy rozhodl odkazovat alespoň na číslované položky. U inventáře z 18. století však není možné ani to. V této kapitole, stejně jako v dalších, budu zkoumat především jednotlivé předměty a snažit se je přiřadit k částem provozu budov a zdůvodnit jejich využití a umístění. Zároveň díky tomu dostanu i představu, jak byla budova vlastně dělena a z čeho se skládala.

Dějiny pivovarnictví a pivovarů jsou poměrně častým tématem české historiografie. Mnoho autorů se jím zabývá vzhledem k určité lokalitě, a proto je velmi populární vaření piva v režii města, což ovšem neznamená, že by vrchnostenské pivovarnictví bylo opomíjeno. K této kapitole jsem na toto téma využil diplomovou práci Michala Cicvářky,¹⁴ který studoval velmi

¹⁰ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, *Litomyšl zámecký pivovar*. 1980.

¹¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133 aktualizace stavebně historického průzkumu*. 2003.

¹² SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12588, sign. BVI. 2, *Hospodářský inventář (Wirtschafts Inventarien...)*, 1730–31.

¹³ SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12566, sign. BVI. 1. *Inventář pivovaru (Inventar Stand das Leitomischler Bräuhauses)*, 1827.

¹⁴ CICVÁREK, Michal: *Pivovarnictví v režii vrchnostenských velkostatků jihovýchodně od Prahy (1489–1789)* (dále jen *Pivovarnictví*). Praha 2010, (nepublikovaná diplomová práce Katedra dějin a didaktiky dějepisu PF UK) dostupné na: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/33050/DPTX_2009_2_11410_0_72970_0_90613.pdf?sequence=1&isAllowed=y [cit. 21.2.2022].

podrobně vrchnostenské pivovarnictví raného novověku a podrobně studoval především technické aspekty výroby. Jan Anderle¹⁵ se zase zabýval výrobou piva z hlediska architektury a studoval podobu jednotlivých částí pivovaru v tradičním provozu, zpravidla ještě před modernizací 19. století. Pro další informace týkající se šlechtického hospodaření jsem nahlédl do práce Věry Cibulkové, která se zabývala přímo velkostatkem Litomyšl, jeho hospodařením a správou.¹⁶ Tato práce je v souvislosti s Litomyšlí zřejmě dosud nepřekonaná. Téma správy není natolik populárním tématem v české historiografii. Přesto se v průběhu minulého století našla řada prací, zabývajících se správou světskou i církevní v řadě období od 14. až po 19. a 20. století.

Oproti předchozím tématům, dějinami jezdeckví a koní obecně se na našem území věnovalo pouze málo autorů. Nejvíce prací se váže k modernímu období a více pozornosti je věnováno pouze hřebčínu v Kladrubech nad Labem. Poměrně nová a novátorská je práce Terezy Randýskové, zabývajících se chovem koní v souvislosti s hřebčínem rodu Kouniců a způsobem koňské reprezentace.¹⁷ Bohatým zdrojem informací pak mohou být studie o vztahu Albrechta z Valdštejna ke koním a jejich pozici v jeho životě.¹⁸ Architekturu konkrétních koňských stájí se na našem území patrně podrobněji zabýval pouze Petr Beníček, který studoval stáje Baraník v Uherském brodě, ovšem hlavně z pohledu kunsthistorie.¹⁹ Nemnoho toho bylo napsáno o kočárové technice a jejím významu pro šlechtu. Monografie, která vznikla pod

¹⁵ ANDERLE, Jan: *Tradiční výroba sladu a piva z hlediska stavební typologie na příkladech z Plzeňska* (dále jen *Tradiční výroba*). In: Památky západních Čech, 3, roč. 2013, s. 18–32.

¹⁶ CIBULKOVÁ, Věra: *Hospodářství a správa na velkostatku Litomyšl ve 2. polovině 18. století* (dále jen *Hospodářství a správa*). Praha 1964 (Nepublikovaná diplomová práce FF UK uložena v SOKA Svitavy).

¹⁷ RANDÝSKOVÁ, Tereza: *Chov koní jako součást šlechtické reprezentace. Kounicové a jejich hřebčín* (dále jen *Chov koní*). Olomouc 2015, (nepublikovaná magisterská diplomová práce Katedra historie FF UPOL) Práce dostupná online na: <https://library.upol.cz/ar1-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=31365285631> [13.3. 2022].

¹⁸ KLIPCOVÁ, Barbora – ULÍČNÝ, Petr: *Hřebčín ve Smrkovicích* (dále jen *Hřebčín*). In: ULÍČNÝ, Petr (ed.): *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 II.*, Praha 2017, s. 735–762; KLIPCOVÁ, Barbora: *Albrecht z Valdštejna „největší milovník koní“* (dále jen *Albrecht*). In: ULÍČNÝ, Petr (ed.): *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 II.*, Praha 2017, s. 1202–1232.

¹⁹ BENÍČEK, Martin: *Uherskobrodské stáje – Baraník* (dále jen *Baraník*). Brno 2005 (nepublikovaná bakalářská práce Seminář dějin umění FF MUNI) dostupné na: https://is.muni.cz/th/74250/ff_b/text.pdf [cit. 13.3. 2022].

vedením Jaroslava Sojky je asi nejpodrobnějším dílem na toto téma, obsahující jak informace o kočárech, tak o jejich využití a významu.²⁰

V kapitole o zámecké konírně jsem využil několik pramenů. Jedná se opět o stavebně–historický z roku 1984²¹ a také inventář z roku 1806. Jedná se o inventář stájí, divadelních kostýmů a sklepů zámku. Ale lze v nich najít i seznam kočárů a vybavení jízďárny.²² Inventář je rozepsaný podle jednotlivých typů vybavení a místností, bohužel opět nejsou nijak číslovány stránky. Navíc se mi povedlo získat ještě plán této budovy z roku 1857.²³ Je sice až z 19. století, ale díky stavebnímu průzkumu budovy a také díky samotnému plánu lze v řadě míst dobře určit, jaké části budovy byly později upraveny a jaké jsou skutečně barokní. K porovnání jsem použil také jednu archiválii z archivu v Třeboni, konkrétně plán místního zámku, včetně koníren z let 1801–1803.²⁴ Dále, abych lépe porozuměl architektuře koníren, jsem použil dvě stavební příručky. Jednu od Phillipa Johanna Joendla, konkrétně její druhé vydání z roku 1865,²⁵ a pak také od Václava Vočadla z roku 1914.²⁶

K popisu zámecké jízďárny použiji především stavebně historický průzkum z roku 2008, zabývající se také kočárovnou.²⁷ Dále pak již zmíněný inventář z roku 1806 a také dvě vyobrazení zámecké jízďárny ve Valticích.²⁸ Na těchto obrazech lze dobře vidět, k čemu byly jízďárny zřejmě obvykle užívány, a dokonce jaké se zde mohlo nacházet vybavení.

²⁰ SOJKA, Jaroslav a kol.: *Zapřažená krása Kočáry, saně a nosítka 18.–20. století* (dále jen *Zapřažená krása*). Praha 2014.

²¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, *Litomyšl zámecká konírna*. 1984.

²² SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12548, sign. BVI. 1, *Inventář stájí, pivního a vinného sklepa a divadelních oděvů (Inventarium...Theater Garderobe)*, 1806.

²³ SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Mapy a plány, sign. 404, *Pferd–Stallgebäude, Ant. Schauer, Litomyšl, rkp., kolor., 1:50, 1:100, 76x53,5 cm, 54x75 cm, (2 ks)*, 1857.

²⁴ SOKA Třeboň, Velkostatek Třeboň (1323–1951), mapy a plány, inv. č. 1543, sign. IC 6 B Nro 1a–c, *Plán třeboňského zámku a přilehlých budov*, list 1, 1801–1803.

²⁵ JOENDL, Johann Phillip: *Poučení o stavitelství pozemním* (dále jen *Poučení*). 2. vyd. (ed. NIKLA, Josef–ŠNADA, František). Praha 1865.

²⁶ VOČADLO, Václav: *Stavby hospodářské* (dále jen *Stavby*). Brno 1914.

²⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, *Litomyšl, jízďárna a kočárovna v zámeckém areálu. Zkrácený stavebně historický průzkum*. 2008.

²⁸ DELSENBACH, Johann Adam: *The riding school at Feldsberg (Valtice) Interior view 1721*. Pero a hnědý inkoust s washem na papíře na plátně. LICHTENSTEIN, The princely collection Inv. č. GR 164. Dostupné z:

V kapitole o kočárovně se následně budu zabírat stavebně-historickým průzkumem z roku 2008, inventářem z roku 1806, který mi však může v tomto případě poskytnout jen lehkou představu o starším vybavení kočárovny, a nakonec také plánem z roku 1861, který vznikl kvůli přidělení dřevěné příčky v přízemí kočárovny.²⁹

V poslední kapitole zhodnotím reprezentativní význam zkoumaného komplexu budov jako celku. Šlechtickou reprezentací se již zabývala řada autorů, ať už v rámci širších dějin šlechty, nebo samostatně. Reprezentační funkce je často zmiňována i v dílech o šlechtických stavbách, hradech a zámcích, která mají v české historiografii dlouhou tradici. Reprezentací a všemi jejími prvky se zabýval ve velkém Josef Petráň ve svém díle o hmotné kultuře.³⁰ Z nejnovějších prací bych zde vyzvedl opět hlavně knihu Petra Mati, sledující různé aspekty raně novověké šlechty včetně reprezentace.³¹

Uvědomuji si, že tato práce naráží na jisté limity. Jednak v podobě absence určitých pramenů, které by nám jinak jistě mohly říct více o podobě staveb, ale také třeba o jejich vybavení. Dále jsou to limity autora. Nepokouším se zde vyčerpávajícím způsobem nastínit výrobu piva v 18. století na příkladu zámeckého pivovaru, ani starost o koně a dopravu v době baroka. Tyto jevy používám spíše jako podpůrný prostředek pro popis a určení funkcí těchto staveb. Představit je, podobně jako byl už mnohokrát představen samotný zámek a dát možnost dalším badatelům se zájmem o toto téma, aby nemuseli pracovat zcela od začátku. Limitem je nepochybně i časové zařazení jednotlivých pramenů. Uvědomuji si, že většina z nich pochází z pozdější doby, než kterou se zabývám já. Ve zkratce se však dá říct, že žádný z pramenů

<https://www.liechtensteincollections.at/en/collections-online/the-riding-school-at-feldsberg-valtice-looking-towards-the-entrance> [cit. 16.3. 2022]; DELSENBACH, Johann Adam, *The riding school at Feldsberg (Valtice) looking towards the entrance 1721*. Rytina. LICHTENSTEIN, The princely collection Inv. č. GR 2615. Dostupné z: <https://www.liechtensteincollections.at/en/collections-online/the-riding-school-at-feldsberg-valtice-looking-towards-the-entrance2> [16.3.2022].

²⁹ SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Mapy a plány, inv. č. 429, *Plan über die Herstellung einer neuen Brettverschaltung in der f. Wagenremise, Theurer, Litomyšl, rkp., 41,5x31,5 cm, 1861.*

³⁰ PETRÁŇ, Josef (ed.) a kol.: *Dějiny hmotné kultury. Díl II (1) Kultura každodenního života od 16. do 18. století* (dále jen *Kultura*). Praha 1995.

³¹ MAŤA, P.: *Svět*.

nevznikl o tolik později, aby nám nemohl pomoci v pochopení některého aspektu bádání. Pokud se někde vyskytnou pochybnosti o relevanci informací z pramene vzhledem k dřívější podobě, rozeberu tuto polemiku v konkrétní části textu. Co se týče stavebně–historických průzkumů z 20. a 21. století, ty pak často přímo dokládají, která část budovy je novější a která skutečně barokní.

Litomyšl, Pernštejnové a Trauttmansdorffové

Město Litomyšl se stalo v roce 1567 sídlem Vratislava z Pernštejna, který toto panství dostal od císaře Maxmiliána I. zástavou.³² Tento šlechtic z významného moravského rodu se stal rok předtím nejvyšším kancléřem Království českého a krátce po zástavě si zvolil Litomyšl jako svoje sídlo. Vratislav toto město začal brzy přetvářet tak, aby se připodobnilo renesančním místům, která znal.³³ Tyto úpravy zasáhly i starý biskupský, resp. kostkovský palác. Vratislav zde začal budovat zcela nový zámek.³⁴ Koncem roku 1567 se začal připravovat materiál na stavbu a 18. března 1568 byl položen základní kámen. Stavbu řídil stavitel Jan Baptista Avostalis. Nejpozději od roku 1569 se na stavbě podílel i jeho příbuzný Oldřich Avostalis, který po smrti Jana Baptisty v roce 1575 převzal plnou zodpovědnost za stavbu.³⁵ Zámek byl v zásadě dokončen v roce 1582.³⁶

Vratislav z Pernštejna zemřel v Linci roku 1582 a se svou manželkou Marií Manrique de Lara měl 21 dětí. Paní na Litomyšli se stala právě Marie. Panství však spravovala pouze prostřednictvím úředníků a sama pobývala především v Praze.³⁷

Marie Manrique zemřela v roce 1608 a správy panství se ujala její dcera Polyxena z Lobkovic, manželka kancléře Zdeňka z Lobkovic. Ta panství spravovala za nezletilého Vratislava Eusebia, syna Jana z Pernštejna.³⁸ Tomu byla správa panství předána v roce 1627. Vratislav III. dostal následujícího roku držbu nad panstvím dědičně a snažil se na velkostatku přejít na režijní typ hospodářství.³⁹ Po smrti Vratislava Eusebia se pak držby nad Litomyšlí

³² SKŘIVÁNEK, M.: *Město kultury*, s. 108.

³³ Tamtéž, s. 109.

³⁴ Tamtéž, s. 111.

³⁵ Tamtéž, s. 112.

³⁶ Tamtéž, s. 113.

³⁷ Tamtéž, s. 122–123.

³⁸ Tamtéž, s. 126.

³⁹ Tamtéž, s. 132.

ujala neprovdaná dcera Vratislava II., Frebonie, díky které přišel do Litomyšle řád piaristů.⁴⁰ Frebonie umírá v roce 1646 a panství dědí její bratranec Václav Eusebius z Lobkowicz. Ten však už po třech letech prodává panství císařskému diplomatovi Maxmiliánovi z Trauttmansdorffu. V roce 1650 pak panství dědí jeho syn Jan Bedřich.⁴¹

Jan Bedřich se v české stavovské společnosti dobře adaptoval a hojně rozšiřoval své statky především ve východních Čechách. V roce 1677 se mu narodil syn František Václav, kterého mu povila již třetí manželka Marie Eleanora ze Šternberka. Byl to jeho první syn, který se dožil dospělosti.⁴²

František Václav vyrůstal hlavně v Litomyšli a v pražském paláci, kde byl vychováván se svými sourozenci. Pravděpodobně byl vzděláván na piaristické koleji v Litomyšli a následně zřejmě prošel jedním z jezuitských latinských studií v Čechách. Následně nastoupil na Karlo-Ferdinandovu univerzitu v Praze, kde docházel na filozofické a právnické přednášky.⁴³

Svá studia dokončil František Václav v roce 1693 v 16 letech. Jeho otec se mu v té době snažil zajistit titul dvorního komorníka, což mělo sloužit jako odrazový můstek pro kariéru mladého šlechtice.⁴⁴ Tento titul se císař Leopold I. rozhodl v polovině 90. let neudělovat jen tak někomu. Komornické klíče měly být uděleny až během korunovace jeho syna Josefa. Titul si tak František Václav zajistil tím, že budoucímu císaři věnoval své univerzitní teze.⁴⁵ Na zlatý komornický klíč si však musel mladý šlechtic počkat ještě 10 let. V roce 1695 se připravoval na svou kavalírskou cestu.⁴⁶ Vydal se nejprve na Apeninský poloostrov, kde projevoval velký

⁴⁰ Tamtéž, s. 139.

⁴¹ KONEČNÝ, Michal–RACKOVÁ, Eliška: *Rezidence nejvyššího kancléře* (dále jen *Rezidence*). In: *Zámek Litomyšl* (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 37.

⁴² MAREŠOVÁ, M.: *Biografie*, s. 17.

⁴³ Tamtéž, s. 18.

⁴⁴ Tamtéž, s. 18–19.

⁴⁵ Tamtéž, s. 20–21.

⁴⁶ Tamtéž, s. 24.

zájem mimo jiné také o místní hřebčiny. V lednu 1696 ho však zastihla zpráva o smrti jeho otce.⁴⁷ Domů se mladý šlechtic vrátil až v roce 1699 a ihned převzal majetky svého otce.⁴⁸

Mělo se jednat o ideální polovinu majetku s litomyšlským panstvím. František Václav měl také alodiální podíl na majetku svých bratrů a oni se zároveň podíleli na vlastnictví Litomyšle. Hrabě se tak rozhodl bratřím jejich nároky na majetky refundovat podíly na alodiálních trauttmansdorffských panstvích.⁴⁹

S přibývajícím věkem upřednostňoval František Václav správu na svých panstvích. Od roku 1728, kdy byl na svou žádost uvolněn z pozice přisedícího při Nejvyšším zemském soudu se plně věnoval svým majetkům v Litomyšli, moravském Drnholci a rakouském Beheimkirchu a Tatzenbachu.⁵⁰ František Václav jednak podporoval staré a zavedené odvětví litomyšlského velkostatku, ale také se rozhodl do svého podnikání zavádět řadu inovací, a to velmi úspěšně.⁵¹

Krátce po převzetí rodinného majetku získal František Václav po sobě dvě funkce. V roce 1700 byl jmenován apelačním radou a dva roky na to přisedícím Nejvyššího zemského soudu. V té době obecně platilo, že šlechtic postupoval z podobných funkcí rovnou do zemské vlády. František Václav zde však setrval po zbytek svého veřejného působení.⁵² V roce 1719 byl pak jmenován správcem císařského hřebčína v Kladrubech nad Labem, kde mohl uplatnit své chovatelské, stavitelské, organizační i umělecké zájmy.⁵³

Hrabě se ve velkém zabýval také stavební a reprezentativní činností na svých sídlech.⁵⁴ V Litomyšli se jednalo především o úpravu interiérů zámku a také dostavby kostela Nalezení

⁴⁷ Tamtéž, s. 25.

⁴⁸ Tamtéž, s. 26.

⁴⁹ Tamtéž, s. 29.

⁵⁰ Tamtéž, s. 32.

⁵¹ Tamtéž, s. 34.

⁵² Tamtéž, s. 74.

⁵³ Tamtéž, s. 77.

⁵⁴ Tamtéž, s. 46.

sv. Kříže pod vedením Františka Maxmiliána Kaňky.⁵⁵ Ten se pak také zasloužil na úpravě nádvoří před zámkem.⁵⁶

František Maxmilián Kaňka se narodil patrně v roce 1674. Jeho otcem byl Vít Václav, který se živil jako stavitel, i když zřejmě sám neprojektoval. František Maxmilián následoval svého otce. V učení byl u pražského stavitele Pavla Ignáce Bayera a z učení byl propuštěn v roce 1693 pod jménem *Známej*. Poté se na čas z historie ztrácí, až v roce 1699 složil přísahu věrnosti Jeho císařské milosti, díky čemuž se mohl stát samostatným stavitelem. Někdy v té době se také oženil s Marií Rozálií Rozmillerovou. Postupně se Kaňka začínal dostávat k řadě výhodných zakázek. V roce 1722 se stal dokonce na pět let placeným komorním stavitelem. Tato pozice později přinesla Kaňkovi také titul císařského architekta, čímž následoval Giovanniho Battistu Alliprandiho.⁵⁷

Kaňkovo pracovní vytížení dokládají jeho příjmy. Součet všech jeho platů v roce 1725 dosahuje sumy 1470 zl. V této sumě však zdaleka nejsou připočteny všechny dary, jednorázové platby a další možné příjmy. To dokládají i nákupy řady nemovitostí v Praze, které začal kupovat už od roku 1719. Celková hodnota těchto nemovitostí měla činit 15 430 zl.⁵⁸

Není zcela jasné, kdy začal pracovat Kaňka pro rod Trauttmansdorffů, ale zřejmě pracoval už pro Františka Adama z Trauttmansdorffu na zámku Jemniště.⁵⁹ V roce 1719 pak uzavřel smlouvu s Františkem Václavem z Trauttmansdorffu na práce v Litomyšli.⁶⁰ Na začátku 30. let se pak Kaňka, zřejmě pro své stáří, vzdal práce architekta a věnoval se již jen nákladnické práci a své rodině. Roku 1737 se pak podruhé oženil s Kateřinou Malou

⁵⁵ Tamtéž, s. 47–48.

⁵⁶ Tamtéž, s. 50.

⁵⁷ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 7–8.

⁵⁸ Tamtéž, s. 10

⁵⁹ Tamtéž, s. 41.

⁶⁰ Tamtéž, s. 42.

z Tulechova. František Maxmilián Kaňka zemřel v roce 1766 ve svém domě U Zlaté štiky v Dlouhé třídě a byl pohřben v Týnském chrámu v Praze.⁶¹

Přežil tak svého někdejšího zaměstnavatele o 13 let. František Václav z Trauttmansdorffu zemřel v březnu 1753 na zámku v Litomyšli v 76 letech.⁶² Předtím však stačil zabezpečit své tři dcery, které si měly otcův majetek rozdělit stejným dílem. Nejmladší, Marie Josefa, provdaná za Františka Josefa Jiřího z Valdštejna dostala pozemkové vlastnictví litomyšlského panství. Zbylé sestry, Eleanora a Terezie, měly být vyplaceny. Eleanora dostala ještě dům na Starém Městě pražském.⁶³

Tímto byly představeny dvě nejdůležitější osobnosti této práce. Nyní se již zaměříme na samotné budovy, stojící okolo litomyšlského zámku.

⁶¹ Tamtéž, s. 10.

⁶² MAREŠOVÁ, M.: *Biografie*, s. 110.

⁶³ Tamtéž, s. 72.

Budova Pivovaru

V této kapitole bude představena největší ze zkoumaných staveb, tedy budova pivovaru. S pomocí stavebně–historických průzkumů této stavby a dvou inventářů, jedním z roku 1730 a druhým z roku 1827 se pokusím rekonstruovat průběh výroby piva v této budově. K tomu také budou využity práce Michala Cicvářky a Jana Anderleho, kteří se výrobou piva v raném novověku blíže zabývali. Budova bude popisována chronologicky, podle procesu výroby, od základních surovin až po uskladnění finálního výrobku. Následovat bude popis bytu sládků v přízemí severního traktu s pomocí stejných pramenů. Nakonec budou představeny prostory konírny, ke kterým se už bohužel žádné inventáře nedochovaly.

Zámek Litomyšl byl postaven mezi roky 1568 a 1581⁶⁴ na místě starého paláce rodu Kostků. Původně se zřejmě mělo jednat pouze o opravy paláce zničeného požárem, ale od tohoto návrhu se posléze ustoupilo a vznikla zcela nová stavba. Hospodaření rodu Pernštejnů, který nechal zámek postavit, se odvíjelo od vlastního podnikání, a tak vznikaly různé dvory, pivovary, vznikala nová řemeslná výroba a zaváděly se pokrokové postupy.⁶⁵

Pro další potřeby zámku pak vzniklo několik dalších budov, které byly určeny především pro provoz zámeckého hospodářství a potřeby panstva. Výstavba všech těchto budov byla završena v 18. století a díky tomu došlo k ohraničení zámeckého objektu a jeho užitkových budov. Na výstavbě nových budov a přestavbě těch již stojících se podílel především architekt František Maxmilián Kaňka. Ten pracoval i na řadě dalších budov v okolí zámku.⁶⁶ Díky jeho práci se budovy nestaly jen užitkovými, ale dodaly také majestátnost celému komplexu a reprezentovali své majitele.

⁶⁴ REICHERTOVÁ, Květa: *Litomyšl* (dále jen *Litomyšl*). Praha 1977, s. 43.

⁶⁵ Tamtéž, s. 42.

⁶⁶ KROUPA, Jiří–BLÁHA, Jiří–FIDLER, Petr, KNOZ, Tomáš–VYDROVÁ, Zdeňka: *Litomyšl zámecké návrší*. Praha 2017, s. 70.

Pivovar se zřejmě nacházel v Litomyšli, už v době Kostků z Postupic. Tato budova se měla nacházet vedle *Přihrádku*, nacházejícího se u bývalého biskupského paláce. Tento přihrádek byl pak renesančně upraven.⁶⁷ Kolem roku 1630 nabyla budova svého současného půdorysu, a to mimo jiné odkoupením a zbouráním tří měšťanských domů v oblasti východní části stavby pivovaru.⁶⁸ V místě těchto domů pak vznikl dvoulodní prostor středního traktu, dvoutrakt s chodbou v jižní části a také hloubkový východní trakt, který se začal využívat jako konírna.⁶⁹

K opravám krovů na budově muselo dojít v roce 1640. Tehdy byly opraveny krovy po požáru z roku 1630.⁷⁰ V tomto období byla budova zřejmě alespoň částečně pokryta sgrafity, která se zachovala na západním a jižním průčelí západního průjezdu, kde se jednalo o sgrafita psaníčková i figurální (v těchto místech byla zřejmě sgrafita respektována i F. M. Kaňkou).⁷¹ Sgrafita byla zachována také na jižním průčelí⁷² a částečně i na východním, kde není jejich podoba úplně jasná.⁷³ V raně barokním období pak docházelo jen k běžným opravám.⁷⁴

Až ve 30. letech 18. století došlo k velkému architektonickému zásahu od Františka Maxmiliána Kaňky, který sestával především z nastavení tzv. *věží*⁷⁵ a z vytvoření středového průjezdu, který prochází ze severu oběma patry, a rozděluje budovu na dvě pomyslné poloviny.⁷⁶ Vznikl tak monumentální portál, ústící do nezastřešeného průjezdu, který byl orámován pilastry s čabrakovými hlavicemi, nesoucí vrchní římsu. Na středním klenáku mezi

⁶⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 77–78.

⁶⁸ Tamtéž, s. 79–80.

⁶⁹ Tamtéž, s. 80.

⁷⁰ Tamtéž, s. 81.

⁷¹ Tamtéž, s. 35.

⁷² Tamtéž, s. 40.

⁷³ Tamtéž, s. 32.

⁷⁴ Tamtéž, s. 81.

⁷⁵ Jako *věže* jsou označovány části budovy pivovaru, které jsou o patro vyšší, než zbytek budovy a díky svým relativně malým rozměrům dodávají dojem věže. Jako *západní věž* je označováno patro nad západním průjezdem na první zámecké nádvoří, *východní věž* se nachází nad nejvýchodnější místností východní části severního traktu.

⁷⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 81–82.

pilastry vznikla kartuše s erbem. Nad ním se nacházel štít s nikou s mariánským motivem.⁷⁷ Na severním průčelí pak došlo k úpravám kolem oken v barokním stylu.⁷⁸

Po požáru v roce 1775 došlo už k jen úpravám stropů, především kleneb v prvním patře východního traktu a *východní věže* a k zastavění části dvora v západní části budovy.⁷⁹ Další velké úpravy interiérů i exteriérů nastaly pak až v roce 2009, kdy došlo k revitalizaci celého Zámeckého návrší.⁸⁰

Zámecký pivovar sestává z několika částí. Je rozdělen již zmíněným průjezdem na západní a východní polovinu. Co se nacházelo v místech průjezdu před zásahem Františka Maxmiliána Kaňky není známo. Celá stavba se sice označuje jako pivovar, měla však několik různých funkcí. Západní polovina byla pak celá vyhrazená pivovaru a ve východní části se nacházela sladovna a konírna. Západní i východní část severního traktu pak sloužila údajně jako byty.⁸¹

1.1 Výroba piva v 18. století

Výroba piva je poměrně složitý proces. Základem pro něj z hlediska stavebního jsou dvě základní části: sladovna a pivovar. Tyto dvě části bývaly někdy právně i architektonicky odděleny do různých budov. Poprvé se sladovny a pivovary začaly spojovat právě v souvislosti s vrchnostenským hospodářstvím, kde bylo spojeno více částí do jednoho celku, na rozdíl od pivovarnictví měšťanského.⁸²

⁷⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 24–25.

⁷⁸ Tamtéž, s. 82.

⁷⁹ Tamtéž, s. 83.

⁸⁰ SKŘIVÁNEK, M.: *Město kultury*, s. 596.

⁸¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, s. 13.

⁸² ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 18.

Před samotnou výrobou bylo potřeba zajistit základní suroviny. První z nich bylo zrno na výrobu sladu. Využívalo se tzv. *těžké zrno*, které při vymláčení a přehazování padalo nejdříve k zemi a zůstávalo vepředu. Odtud pak pocházely výrazy *přední pšenice* nebo *přední ječmen*.⁸³

Pšenice se ve velkém množství k výrobě piva používala v předbělohorských dobách. Po třicetileté válce se kvůli cenové krizi, škodám války a nedostatku pracovních sil začal pěstovat ječmen, kterého se sice na várku používalo více a zabíral větší osevní plochu, ale oproti tomu se omezilo pěstování ovsu, jako krmiva a celkově počet tažných zvířat.⁸⁴

Obilí, v našem případě ječmen, muselo projít složitým procesem, než se dostalo přímo do pivovaru. Po ukončení žní bylo obilí svezeno do dvorů a prohlédnuto vrchnostenskými úředníky. Ti zkontrolovali kvalitu a rozhodli, jaké množství se znovu oseje a kolik se využije na další činnosti, jako například k výrobě sladu. Určené množství se pak odvezlo přímo do pivovaru, respektive sladovny, kde bylo uloženo na obilných půdách.⁸⁵ V případě nedostatku kvalitního obilí mohla klesnout i kvalita vařeného piva. Další obilí se pak muselo dokupovat na místních trzích, za což opět zodpovídali vrchnostenští úředníci.⁸⁶

Další nezbytnou surovinou byl chmel. Ten neměl jiného využití než při výrobě piva, což byla jistá výhoda. Řada velkostatků se snažila jej získávat z vlastních chmelnic, přičemž výhodu měly nepochybně pivovary v tradičních chmelařských oblastech. Většinu sklizně pak využívali vlastníci chmelnice. Pouze skromné přebytky pak putovaly i na trh.⁸⁷ Bohužel není zřejmé, kde, pokud vůbec, se nacházela chmelnice pro potřeby pivovaru v Litomyšli.

⁸³ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 41.

⁸⁴ Tamtéž, s. 42.

⁸⁵ Tamtéž, s. 44.

⁸⁶ Tamtéž, s. 45.

⁸⁷ Tamtéž, s. 46.

Poslední významnou surovinou bylo dřevo. Využívalo se především jako palivo, a to ve hvozdnách a taky ve varnách samotného pivovaru. Dřevem se také topilo v chladných měsících, aby v určitých částech stavby mohla být udržována stálá teplota. K tomu bylo využíváno především *měkké dřevo*.⁸⁸ Menší množství dřeva se pak využívalo také k výrobě sudů. Někdy však velkostatky kupovaly sudy již hotové.⁸⁹ Zde byla ale spíše větší spotřeba smůly, protože každý sud musel být před novým plněním řádně vysmolen. Dřevo se pak spotřebovávalo i na další pivovarské položky.⁹⁰ Tuto surovinu mohla šlechta získávat buď z vlastních lesních zdrojů, nebo bylo dřevo dokupováno, což mohlo ale vést ke snížení rentabilnosti pivovaru.⁹¹

1.2 Proces výroby

Výroba piva začíná v sýpkách, kam byl, v našem případě, zřejmě ječmen přenesen po žních. Ty se dispozičně nacházely většinou v horních patrech sladoven.⁹² To může zřejmě odpovídat i příkladu pivovaru v Litomyšli. Ve druhém patře se nacházelo množství velkých prostor, které by mohly být využity jako úložiště.⁹³

Samotný výrobní proces však začíná ve sladovnickém humnu. To by mělo mít podobu rozlehlé místnosti v přízemí, která má přístup k vodě. Vzhledem ke zdroji vody v něm pak jsou umístěné kádě jako např. *náduvníky*, tedy kádě z utěsněných kamenných desek a s vypouštěcím otvorem, kudy voda může následně odtékat zpravidla někam do podzemí. Nad *náduvníkem* bývá umístěn sypací otvor, kterým se sype obilí z horního patra přímo do kádě.⁹⁴ Na humnech má ječmen naklíčit. K tomu byla potřeba ideálně konstantní nízká teplota. Z toho důvodu

⁸⁸ Tamtéž, s. 48.

⁸⁹ Tamtéž, s. 49.

⁹⁰ Tamtéž, s. 49–50.

⁹¹ Tamtéž, s. 48.

⁹² ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 18, 21.

⁹³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, Plány budovy v příloze zprávy.

⁹⁴ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 21.

docházelo k zesladování ječmene zpravidla během října až listopadu nebo března až dubna. Nízká venkovní teplota se dala teoreticky regulovat, zchladit humno bylo ale nemožné.⁹⁵ V inventáři litomyšlského pivovaru z roku 1730 je zmíněný kouřovod vedoucí ze sladovny, bohužel ale žádná kamna.⁹⁶ V humnu se obilí máčelo, dokud nebylo ideálně domočené a správně naklíčilo. To obvykle trvalo 33–72 hodin. Odvíjelo se to od vlastností surovin a také zkušeností sládka, který musel poznat, kdy je třeba s máčením skončit. Poté byla voda z máčecích kádí vypuštěna a zrno se rozprostřelo po čisté podlaze humna do pravoúhlých hromad, přičemž se pravidelně otáčelo, kvůli odstranění přebytečné vláhly a řádnému provzdušnění. Později začalo zrno pukát a klíčit, což zvýšilo teplotu v humnech. Tehdy byly hromady opět často předělávány. V určité fázi naklíčení byl pak tento proces zastaven.⁹⁷

V litomyšlském pivovaru se nacházely celkem dvě sladovny, každá s vlastním humnem. Konkrétně se jim říkalo „Velká sladovna“⁹⁸ a „Malá sladovna“.⁹⁹ Každá sladovna pak obsahovala vodovodní potrubí¹⁰⁰ a Velká sladovna „wasservechsel“.¹⁰¹ U *máčecího štoku*, který byl zřejmě v každém humnu jeden, byla měděná *kapuce*¹⁰² a v každém humnu se nacházely dveře od schodiště.¹⁰³ Je tedy jasné, že voda se sem dostávala pravděpodobně ze zdroje mimo sladovnu, což je rozdíl oproti pivovaru v čp. 58 v Plzni,¹⁰⁴ nebo v Kostelci.¹⁰⁵

Bohužel není zcela jasné, která část budovy má odpovídat kterému humnu a sladovně. Vzhledem k dispozicím je však pravděpodobné, že humna se nacházela ve východní části středního traktu a v západní části jižního traktu pivovaru.

⁹⁵ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 62.

⁹⁶ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

⁹⁷ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 63.

⁹⁸ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 58–65.

⁹⁹ Tamtéž, č. 80–85.

¹⁰⁰ Tamtéž, č. 64, 85.

¹⁰¹ Tamtéž, č. 65.

¹⁰² Tamtéž, č. 62, 83.

¹⁰³ Tamtéž, č. 69, 86.

¹⁰⁴ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 21.

¹⁰⁵ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 59.

Východní polovina středního traktu sestávala z jednoduchého čtvercového, dvoulodního prostoru, zastřešeného klenbami, jejichž paty byly ve výšce asi 200 cm a vrcholy asi 460–496 cm.¹⁰⁶ Prostor byl rozdělen za pomoci dvou pilířů, které se nacházely v polovině východní/západní stěny a každý asi ve třetině severní/jižní stěny.¹⁰⁷ V jižní stěně byl navíc pilíř v místech, kde se odděluje východní a střední část lodě. V tomto místě bylo široké klenuté pole, které však vzniklo zřejmě až dodatečně a původně se zde nacházelo jednoramenné schodiště.¹⁰⁸

Schodiště vedlo nepochybně do místnosti nad humnem. Vzhledem k tomu, že nevíme, kde přesně byl umístěn *máčecí štok* a nikde nejsou náznaky ani sypacího otvoru, je možné, že ječmen se nosil dolů do humna po schodech z horní místnosti a sypal se až v přízemí.

V západní stěně byly dva průchody vždy v ose obou lodí, které je spojovaly s průjezdem. V severní stěně byly rovněž patrné dva zazděné průchody. V jižní stěně byl ve středové části průchod, propojující prostor s jižním traktem. Ve východní části traktu byly průchody hned tři, proražené někdy v době klasicismu nebo baroka. Všechny vedly do prostoru hloubkového východního traktu.¹⁰⁹ V plánu budovy jsou průchody zakresleny čtyři. Krom tří úzkých průchodů, dvou v jižní a jeden v severní polovině traktu, je tu ještě jeden široký, propojující severní loď s východním traktem.¹¹⁰

Oblast západní části jižního traktu byla už v době vzniku mnou použitých průzkumů upravená. V té době sestávala ze tří částí a byla disponována jako dvoulodí.¹¹¹ Největší část na západní straně, tvořená čtyřmi poli dvoulodí, byla opatřena klenbami do výšky asi 418 cm. Na západní straně se nacházely dva zazděné výklenky, zřejmě okna. Výklenek vpravo, resp. více

¹⁰⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 57.

¹⁰⁷ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹⁰⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 57–58.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 58.

¹¹⁰ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹¹¹ Tamtéž, s. 61.

na sever, odpovídalo oknu sduženému. Dvě sdužená okna se nacházela i v jižní části.¹¹² Uprostřed prostoru se nacházel jeden pilíř.¹¹³

Prostor východně odsud byl obdélného tvaru, velikostně odpovídal polovině západního prostoru a byl výrazně moderně upravován. Byla odsud odstraněna klenba, z toho důvodu byly zřejmě i zpevněny a rozšířeny pilíře původně podpírající klenby na západě a vznikly zde dva široké průchody. V jižní stěně se nacházely dva výklenky jednoduchých oken. Tato střední část také přesahuje stropem až do prvního patra.¹¹⁴ Na základě přiložených plánů se zdá, že prostřední pilíř, oddělující tuto část traktu od západní, byl už před úpravami mohutnější než ostatní.¹¹⁵ Je však otázkou, zda to bylo pouze kvůli staticce, nebo byl snad trakt rozdělen i původně na dvě poloviny. Aktualizovaný průzkum pivovaru naznačuje, že v době velkých úprav –□v roce 1895, došlo ke změnám a „... v přízemí byly propojeny jihozápadní místnost a západní část malé sladovny, zvýšená do prostoru patra ...“¹¹⁶

Poslední prostor na východě byl podobně velký, jako ten uprostřed. Na západě měl tři pilíře, dva přízední a jeden uprostřed, čtvercového tvaru. Toto rozmístění ostatně odpovídalo pilířům oddělujícím západní a střední prostor. Pilíře splývaly s cihlovou zdí, oddělující dva sousední prostory. V jižní části se nacházela dvě okna. Průchod ve východní stěně, směrem do průjezdu, byl zřejmě vyražen až druhotně.¹¹⁷

Postavené druhotné zdi a upravované pilíře napovídají tomu, že původně, minimálně v 18. století byly tyto tři prostory spojené a tvořily jednu velkou dvoulodní místnost opatřenou klenbami, která však nedosahovala do druhého patra.¹¹⁸

¹¹² Tamtéž, s. 62–63.

¹¹³ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 62.

¹¹⁵ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹¹⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, s. 14.

¹¹⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 61–62.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 62.

Jako součást Velké sladovny je v inventáři zapsaná „Sprengkammer“.¹¹⁹ Bohužel se nedá přesně určit, o jakou místnost se má jednat, v inventáři krom dveří a oken není žádné další vybavení. Vzhledem k významům slova *sprengen* by se mohlo jednat třeba o místnost určenou přímo k mlácení obilí. Nezdá se ale logické, aby byla taková místnost přímo součástí sladovny. Jak již bylo popsáno výše, zrno ze dvora se mlátilo všechno najednou a teprve poté se rozdělovalo k různým účelům. Mít tedy k tomu zvláštní místnost přímo v pivovaru se zdá nepravděpodobné, minimálně odporující běžné praxi. Výraz *sprengen* může znamenat také *kropit*, což by vzhledem ke klíčení sladu již vyhovovalo více. Není zde však opět uvedené žádné náčiní k tomu potřebné, *máčecí štoky* i potrubí jsou součástí přímo sladovny. Zajímavostí však je, že v kosteleckém pivovaru byla válečka nazývána *Kropárna*.¹²⁰ Zde se měly slady *skropit*, než byly uloženy a pak odvezeny do mlýna.¹²¹ Otázkou je, zda k tomuto postupu mohly být v Litomyšli dvě oddělené místnosti.¹²²

„Spreng Cammer“ je zmíněna i v hospodářském inventáři z roku 1730 v souvislosti se dvěma dveřmi, které se měly nacházet vedle jízdárny u nové *kropárny* („Neben der Reith Schule zu der neuen Spreng Cammer“).¹²³ Popis je zde však zvláštní, protože jízdárna patrně přímo s pivovarem nesousedila.

K *Velké sladovně* pak patřila také *válečka*. Tam se měl odnést surový slad, pokud měl v sobě stále přebytečnou vláhu. Té byl zbaven *vzdušným předěláváním* a během tohoto procesu z něj měly opadat i přerostlé klíčky a kořínky.¹²⁴ Válečky byly zpravidla umístěny v sýpkovém patře.¹²⁵ Bohužel opět není jasné, kde se měla válečka přesně nacházet, jedinou indicií je to, že

¹¹⁹ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 66–68.

¹²⁰ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 59.

¹²¹ Tamtéž, s. 66.

¹²² V dalším textu budu i přes zmíněné nejasnosti překládat výraz „Spreng Cammer“ jako *kropárnu*.

¹²³ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

¹²⁴ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 64.

¹²⁵ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 25.

se zde měly být dveře od chmelnice („Hopfenkammerthür“).¹²⁶ Válečka je jednou zmíněná i v inventáři z roku 1730 a je zde přímo popsána jako horní válečka („ober Valeczka“).¹²⁷ Zdá se tedy, že se nacházela někde v horním patře pivovaru. Nelze však blíže určit, kde přesně.

Dalším z procesů bylo hvozdní. Ve hvozdu se měl zastavit vývoj naklíčeného sladu a podle teploty a způsobu sušení se mohly ovlivnit vlastnosti daného produktu.¹²⁸ Hvozd se skládal ze dvou částí: místa pro obsluhu, která zatápí v peci a z pracovního prostoru. V období před modernizací jsou rozlišeny dva hlavní typy hvozdů. *Horizontální* a *Vertikální*. *Horizontální hvozd* vypadá následovně: Od tepelného zdroje, tedy pece se vedou teplé páry a zplodiny, které jsou odváděny kanálky o nepatrném sklonu pod pracovní plochu. Teplo se zde šíří svisle. Oproti tomu *vertikální hvozd* umisťuje pracovní plochu nad zdroj tepla.¹²⁹ V takovém případě se peci říká *psinek* nebo *podlísčí*.¹³⁰

Hvozd se v litomyšlském pivovaru pravděpodobně nacházel ve východní části jižního traktu.¹³¹ Východní polovina jižního traktu byla tvořena několika částmi. Severní polovina tvořila chodbu, procházející 2/3 hloubky traktu a klenba byla tvořena čtyřmi dvojicemi tříbokých výsečí, přičemž první dvojice byla v polovině chodby, další tři pak hustě u sebe ve východní polovině. Na východním konci chodby se nacházel nálevkovitý výklenek, zřejmě moderně upravený otvor dveří, vedoucí do vedlejší místnosti o délce zbylé třetiny traktu a šířce celého traktu. Právě v této části se mělo nacházet topeniště.¹³²

O umístění hvozdu svědčí i pozdější fotografie z roku 1934 uložená v Regionálním muzeu Litomyšl s názvem František Bílek. Na ní je zachycen český umělec František Bílek, jenž navštívil výstavu o Bedřichu Smetanovi, která se konala na litomyšlském zámku. Na

¹²⁶ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 79.

¹²⁷ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

¹²⁸ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 65.

¹²⁹ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 23.

¹³⁰ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 64.

¹³¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 60.

¹³² Tamtéž, s. 60–61.

fotografii stojí v dnešní ulici Jiráskova a za ním je budova pivovaru se zřetelným komínem, nacházejícím se právě nad východní částí jižního traktu.¹³³ Vzhledem k úhlu pořízení fotografie však nelze přesně určit, zda je komín nad mnou předpokládanou hvozdnou.

Vzhledem k dispozicím popsaných prostor se zdá, že v případě Litomyšle se jednalo o vertikální typ hvozdu. Další indicií je i fakt, že vertikálnímu hvozdu se říkalo *valach*.¹³⁴ V inventáři pivovaru z roku 1827 se píše „beim dörrwallach gegossenen eisenplatten“.¹³⁵ Vertikální hvozď je považován za mladší ze dvou typů na území Čech. Může za to pravděpodobně ocelová konstrukce pracovní plochy a její náročnost. Na Plzeňsku jsou však jeho doklady už koncem 18. století.¹³⁶ Lze tedy předpokládat, že už na konci 18. století se i v Litomyšli nacházel právě tento hvozď. V období 18. století nejsou záznamy o žádných velkých technologických úpravách pivovaru, což by naznačovalo, že mohl být tento hvozď ještě starší.

Kouř z pece hvozdu stoupal tedy nahoru po těle valachu, kde byl umístěn surový slad na lískách v mírném sklonu a vysušil ho. Zároveň byl rozhrnován za pomoci dřevěného nástroje zvaného *limpa*.¹³⁷ Dále pak kouř patrně unikal nahoru do již zmíněného komínu.

Pokud se v Litomyšli skutečně nacházel vertikální hvozď, pravděpodobně zabíral obě patra. V přízemí bylo patrně topeniště a v horním patře pak samotný pracovní prostor, ke kterému se dalo dostat schodištěm ve východní části jižního traktu, které je zmíněno výše. Není zcela jasné, ze které doby je právě tento typ hvozdu v litomyšlském pivovaru a je možné, že nahradil původní hvozď horizontální. Pokud tomu ale tak bylo, nelze prakticky nijak určit jaké části měl původně zabírat.

¹³³ Regionální muzeum v Litomyšli, fotoarchiv, inv. č. 22P-X19-80, *František Bílek*, 1934, autor neznámý.

¹³⁴ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 23.

¹³⁵ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 51.

¹³⁶ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 23.

¹³⁷ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 64–65.

František Ondřej Poupě se však ve svém spise z roku 1801 snažil pivovarníkům představit hvozď železný, který měl nahradit hvozď kouřový. Kouřové hvozdy mohly způsobit začmouzení a připálení sladů.¹³⁸ Je tedy možné, že v Litomyšli byl vždy hvozď vertikálního typu, ovšem na jednodušší bázi, než jak je popsán v dochovaném inventáři.

Po odstranění kořínků z hvozdu, částečně při hvozďení, částečně při pozdějším *vzdušným předěláváním* nebo *odšlapáním*, byl slad přenesen na sladové půdy, kde se skládal do vysokých hromad, zvaných *housky*. Později se slad odvážel do mlýna na namletí.¹³⁹ Ten nebyl součástí budovy pivovaru.

Po semletí se mohl již slad použít na *várku*.¹⁴⁰ Varna se pravděpodobně nacházela v západní části severního a středového traktu.

Západní polovina severního traktu sestávala z celkem asi pěti jednotek různých velikostí a sousedí s prostorem *západní věže*, která zároveň slouží jako průjezd do prostoru prvního zámeckého nádvoří. První tři prostory v západní polovině západní části severního traktu byly velikostně téměř stejné a měly klenbové stropy. Prostřední prostor přitom sloužil jako schodiště, vedoucí do prvního patra. Patrně se jednalo o schodiště barokní.¹⁴¹ Z tohoto prostoru byly také v přízemí přístupné dveře ven z budovy na první zámecké nádvoří.¹⁴² Do třetí místnosti z východu se snad dalo vstoupit ze dvora středního traktu. Byla zastřešená valenou klenbou a měla téměř obdélníkový tvar. Podlaha se nacházela asi o 45 cm níže než podlaha prostoru se schodištěm. Z toho důvodu sem vedly dva schody. Proti průchodu do středního traktu se v severním průčelí nachází okno. Podle původní barokní suprafesky je však pravděpodobné, že místo tohoto okna se dříve nacházel portál na zámecké nádvoří, který byl navíc zdůrazněn

¹³⁸ Tamtéž, s. 65

¹³⁹ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 66

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 67.

¹⁴¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 49.

¹⁴² Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

během Kaňkovy přestavby.¹⁴³ Východní polovina západní části severního traktu pak pravděpodobně sestávala ze dvou podobných částí, opět s klenutými stropy.¹⁴⁴

V době vytváření stavebně historického průzkumu byl ale už prostor spojen a strop navýšen až do druhého patra. Na východním kraji, hned vedle prostředního průjezdu se nacházela ještě jedna menší místnost rozdělena na severní a jižní část. Nacházely se zde původně dveře, vedoucí do středního traktu. Místnost však byla však upravována až novodobě.¹⁴⁵

První patro této části bylo řešeno zřejmě dost podobně¹⁴⁶ s tou výjimkou, že se zde nacházela (a stále nachází) sdružená okna a západní polovina této části severního traktu byla zmenšena o chodbu, vedoucí po obvodu jižní stěny traktu, kterou se vstupovalo do místností nad západním průjezdem a schodištěm pro přístup do *východní věže*. V roce 1980 však byly již tyto prostory z velké části upraveny a lze těžko odhadovat, jak v minulosti vypadaly. Ze schodiště z přízemí se do místností napravo a nalevo patrně vstupovalo dveřmi blíže k severní stěně a do východní poloviny západní části traktu podél stěny jižní.¹⁴⁷

Západní část středního traktu pivovaru měla šířku i délku téměř shodnou s výškou, procházela do obou pater budovy i do krovů a částí nezastřešených. Tento trakt byl rozdělen na dvě části, které byly od sebe odděleny stěnou táhnoucí se od severní stěny v místě od poloviny třetí místnosti od západu severního traktu. Dále stěna pokračovala téměř v polovině traktu středního k jihu, následně se stáčela na východ, aby asi ve čtvrtině středního traktu uhnula na jih, až do úplné poloviny traktu a pak uhnula opět na východ. Poté se připojila k východní stěně traktu, navazujícího na střední průjezd.¹⁴⁸ Zdivo této stěny nebylo ze stejné doby, část blíže

¹⁴³ Tamtéž, s. 49–50.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 51.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 50–51.

¹⁴⁶ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 63–65.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 54.

k východní stěně měla zdivo smíšené, pravděpodobně klasicistní a dlouhý pás táhnoucí se od západu k východu byl cihlový, asi z přelomu 19. a 20. století.¹⁴⁹

V patře pak byl tento celý prostor oddělen, zhruba v místech, kde se liší i doba vzniku zdi, stěnou kolmou, táhnoucí se od severu k jihu traktu. V jihovýchodní části traktu díky tomu v prvním patře vznikla oddělená místnost, ještě rozpůlená další zdí v polovině tohoto prostoru. V západní polovině nebyly zřetelné žádné dveře nebo výklenky, východní polovina měla jakési průchody na jihu, pro přístup do jižního traktu, a na severu do severovýchodní části, ze které se dalo dále přejít do severního traktu.¹⁵⁰

Na západní straně trakt sousedí s průjezdem, se kterým byl (a v současnosti opět je) spojen. V jižní polovině západní stěny se nacházela dvě okna, hledící do míst před průjezdem a směrem k regionálnímu muzeu. Asi v polovině západní zdi se původně také nacházela spára, která indikovala vybouranou zeď.¹⁵¹

Ve východní stěně na jihu se nacházel průchod, spojující středový průjezd se středním traktem.¹⁵² Bývalé topeniště pak bylo propojeno se zbytkem traktu průchodem ve své jižní stěně.¹⁵³ V jižní stěně byly také dva průchody, jeden v západní části, vedoucí do západní poloviny jižního traktu, druhý asi uprostřed, který vedl do střední části toho samého traktu.¹⁵⁴

V samotném pivovaru docházelo k několik procesům. Nejprve se do připravené *vystírací kádě* nachystala voda, která se ohřála a poté se do ní nalil slad. Tomu se říká *vystírání*. Tím vznikly *rmuty*, které se pak přenesly do varné pánve.¹⁵⁵ Zde se povařily s chmelem, čemuž

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 54–55.

¹⁵⁰ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 55–56.

¹⁵² Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

¹⁵³ Tamtéž, s. 56.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 56.

¹⁵⁵ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 70.

se říká *chmelení*. Výsledkem byla *mladina* neboli mladé pivo, které se nakonec přelilo do *chladícího štoku*.¹⁵⁶

Část samotného pivovaru je z hlediska určení nejproblematictější. Je možné, že rozvržení jednotlivých částí se měnilo v průběhu času. V inventáři z roku 1827 není například přímo nikde zmíněna ona vystírací kád', která byla potřeba k první fázi výroby piva. Je zde pouze uvedený „Matsch oder Tröberstock“¹⁵⁷, což jediné trochu odpovídá, a to zakončením slovem *stock*. Je zde však zmíněna varná pánev¹⁵⁸ a také *chladící štok*.¹⁵⁹ Samozřejmě nechybí ani výtopna, která je zde popsána pouze v podobě dveří, obložení, výtopního otvoru a odvodu kouře.¹⁶⁰ Dveře od výtopny naznačují, že se nacházela ve zvláštní místnosti.

Varná pánev a *chladící štok* jsou zmíněny i v inventáři z roku 1730 společně se *štokem* na mladé nebo nové pivo („Frish bier Stock“).¹⁶¹

Lze jen těžko rekonstruovat, jak mohla tato část budovy vypadat v 18. století. Určitou jistotu nám dává snad jen pozice výtopny, která se nacházela ve středním traktu, konkrétně v severovýchodní části a od ní vedl komín.¹⁶² K její výstavbě však mohlo dojít až v 19. století. V roce 1895 mělo také dojít k přesunu pivovarnického provozu do severního traktu společně s výstavbou opukové zdi, která oddělovala strojovnu a pivovarnický provoz.¹⁶³ Umístění varny ve středním traktu by napovídal i fakt, že část z něj stoupala až do krovů, anebo byla nezastřešená. Páry z pánve totiž musely někam odcházet, a proto bývaly často varny otevřené

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 71.

¹⁵⁷ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 115.

¹⁵⁸ Tamtéž, č. 111.

¹⁵⁹ Tamtéž, č. 117.

¹⁶⁰ Tamtéž, č. 94–98.

¹⁶¹ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

¹⁶² ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 56.

¹⁶³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, s. 14.

právě až do krovů. Páry, které sem vystoupají pak odcházejí buď hřebenovitými větráky, nebo větracími vikýři.¹⁶⁴

Inventář z roku 1730 však popisuje, že součástí pivovaru byla i dvojitá okna, konkrétně šest, která se nacházela „In Frontespitio des breühaufes gemahle“, tedy v přízemí přední části pivovaru.¹⁶⁵ To by naznačovalo, že už v téhle době se alespoň část provozu pivovaru skutečně nacházela i v předním neboli severním traktu.

Po zchladnutí se pivo odlévalo nebo jiným způsobem dostávalo do *spilky*, kde docházelo k následnému kvašení.¹⁶⁶ Až do 18. století se pravděpodobně nejvíce využívalo kvašení svrchního. Toto kvašení probíhalo v otevřených kádích, přičemž kvasnice vyplouvaly na hladinu a přebytečné byly sbírány. Ty sesbírané se pak uschovávaly do příští várky, nebo byly žádané ve vinopalnách. Spodní kvašení vyžadovalo větší množství chlazení, které bylo zajišťováno ledem z lednic, které se však zřejmě rozšířily až v 19. století.¹⁶⁷

Kvašení bylo velmi citlivé na teplotu, proto musela být *spilka* buď vytápěna kamínky v zimě, nebo v létě podlévána vodou.¹⁶⁸ Podle ideální podoby pivovaru měly být *spilky* a sklepy zapuštěny do svahů.¹⁶⁹

V inventáři z roku 1827 není místnost *spilky* nikde zmíněna, což je poměrně zvláštní. Pokud se nacházela v budově pivovaru, mohla být patrně součástí buď severního, nebo jižního traktu, které by oba sousedily se samotnou varnou. V severním traktu by se nabízela místnost v jeho západní polovině, konkrétně východně od schodiště, která, jak už bylo zmíněno výše,

¹⁶⁴ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 25.

¹⁶⁵ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

¹⁶⁶ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 72.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 73.

¹⁶⁸ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 73.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 56.

byla zapuštěná asi o 45 cm níže než místnost předešlá. To by jí zajišťovalo relativně chladné prostředí, které bylo ke kvašení potřeba.

Pro jižní trakt by umístění spilky přicházelo v úvahu pouze, pokud by byl prostor skutečně rozdělen na dvě poloviny, jak bylo rovněž naznačeno výše. Ostatně prostor podobný humnu by rovněž měl být dostatečně chladný i pro kvašení.

Ani jedna z částí však nenaznačuje umístění kamen, které by se využívaly k vytápění během chladných měsíců.

Poslední možností tedy je, že spilka se nacházela mimo pivovar. Ani to však zřejmě není nic tak neobvyklého. Z pivovarů bez spilky se várka rozvážela vozníky po jednotlivých měšťanských domech, kde se umístila do suterénů a zde už si pivo zušlechtil každý sám.¹⁷⁰ V našem případě se však zdá pravděpodobnější situace, která panovala u pivovaru v Zdíbech. Zde jako spilka fungovalo pro barokní etapu pivovaru sklepení místního zámku.¹⁷¹ Vzhledem k blízkosti pivovaru a zámku v Litomyšli se zdá toto řešení nejpravděpodobnější. Ostatně vybavení sklepů je podrobně popsáno i v inventáři z roku 1827.

Zámecké sklepení je v inventářích rozdělené do několika částí. Jako první je zde zapsaný „bierschrattmaschine“ se dvěma koly a „pneumatikami“.¹⁷² Bohužel se mi nepovedlo přesně identifikovat, o jaký přístroj by se mělo jednat. O něco níže je pak zmíněna „skluzavka“ na sudy, zřejmě využívaná, když se měly sudy s pivem uložit do sklepů.¹⁷³ Pak již následuje pivní sklep, který krom samotných dveří¹⁷⁴ obsahuje také „Kautnel“.¹⁷⁵ Mohlo by se snad jednat o jakési jištění. Následuje jednoduchá místnost¹⁷⁶ a poté chladírna¹⁷⁷ a dokonce zřejmě místo

¹⁷⁰ ANDERLE, J.: *Tradiční výroba*, s. 29.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 31.

¹⁷² SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 151.

¹⁷³ Tamtéž, č. 156.

¹⁷⁴ Tamtéž, č. 157.

¹⁷⁵ Tamtéž, č. 158.

¹⁷⁶ Tamtéž, č. 159.

¹⁷⁷ Tamtéž, č. 160.

určené k plnění sudů („Füllkeller“), zřejmě s příslušenstvím.¹⁷⁸ Následuje menší sklep,¹⁷⁹ zadní pivní sklep¹⁸⁰ a zadní chladírna¹⁸¹ ke které ještě navíc náleželo okno.¹⁸² Nakonec je zmíněná „Hefenkammer“.¹⁸³ Vzhledem k významu slova *die Hefe*, tedy droždí nebo kvasnice, se zdá, že tady by se mohla skutečně nacházet ona chybějící spilka. Bohužel není popsáno žádné další vybavení, díky kterému bychom to mohli určit přesně.

Spilka je také několikrát píše v inventáři z roku 1730 a to jako součást samotného pivovaru. Měla se nacházet snad vedle chladírny na pivo. Dále je také zmíněno, že ve *spilce* byl umístěn větrací otvor. I samotná chladírna je zmíněna v souvislosti s dveřmi a zdá se, že byla tedy v této době přímo součástí pivovaru.¹⁸⁴ To by naznačovalo, že se mohla nacházet právě v jižním traktu, kde by bylo dostatek prostoru pro spilku i chladírnu zároveň.

Tyto dva poznatky si snad poněkud odporují, je ale nutné si uvědomit, že pořízení inventářů dělí prakticky celé století a provoz se mohl od té doby poněkud pozměnit. Je také možné, že *spilka* je zanesena do inventáře z roku 1730 i přesto, že nebyla přímo součástí pivovaru, ale nacházela se vždy ve sklepení zámku. V obou případech je totiž uvedena v blízkosti místa pro chlazení piva, což logicky odpovídá výrobnímu procesu. Na druhou stranu, v inventáři z roku 1730 je chladírna zapsána pod pojmem „Köller“.¹⁸⁵ Je otázka, zda se pod tímto výraz skrývá dnešní *die Kälter*, tedy zima, chlad nebo skutečně *der Keller* čili sklep. Větší jistotu o existenci či neexistenci *spilky* v rámci pivovaru bychom tedy získali, pokud by byla vyřešena i otázka chladírny.

¹⁷⁸ Tamtéž, č. 161–163.

¹⁷⁹ Tamtéž, č. 164.

¹⁸⁰ Tamtéž, č. 165–166.

¹⁸¹ Tamtéž, č. 167.

¹⁸² Tamtéž, č. 168.

¹⁸³ Tamtéž, č. 169.

¹⁸⁴ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

¹⁸⁵ Tamtéž.

Po zkvašení piva se pivo přelávalo do připravených a správně nasmolených sudů, což zajišťovali bednáři.¹⁸⁶ Bednář byl přítomen u litomyšlského pivovaru, a to společně se sládkem a dalšími čtyřmi pomocnými silami.¹⁸⁷

Nakonec je nutno dodat, že litomyšlský pivovar byl jeden ze dvou v rámci Velkostatku Litomyšl, společně s pivovarem v Opatově. Dohromady tvořily výnosy z nich 30 % celkového zisku velkostatku. Ceny za sud se různily. Pohybovaly se od 3 zlatých a 35 krejcarů pro místní piaristy až po 10 zlatých při dodání do okolních vesnic.¹⁸⁸ Například za rok 1750 vyprodukovaly oba pivovary celkem 2 863 sudů a velkostatek utržil 21 185 zlatých. V roce 1759 pak bylo vyprodukováno dokonce 4 489 sudů a utržilo se dokonce 44 312 zlatých.¹⁸⁹

Pro porovnání, pivovar na panství Křížanov vyprodukoval mezi lety 1697–1699 průměrně 515 sudů ročně. Z toho 445 sudů bylo prodáno a 70 bylo dáno na deputáty a dary. Výrobní cena zde byla 3 zl. 32 kr. za sud a ten se pak prodával za 6 zl. 40 kr.¹⁹⁰

Podnikání bylo pro šlechtice jedním z dalších příjmů. Počátek této činnosti lze datovat do druhé poloviny 15. století.¹⁹¹ Cílem bylo zvýšení peněžních příjmů a prostředkem bylo uvedení výrobků na trh. Aristokratům se i přes odpor měst podařilo v rámci velkostatků zformovat autarkní tržní systém, ve kterém získali monopolní postavení. Opírali se přitom o poddanská města.¹⁹² Výroba a prodej piva byla pak jednou z nevýdělečnějších činností. Pivovar se nacházel na každém velkostatku. Ten pak zásoboval všechny hospody na panství a bylo přísně zakázáno čepovat cizí pivo.¹⁹³

¹⁸⁶ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 74.

¹⁸⁷ CIBULKOVÁ, V.: *Hospodářství a správa*, s. 28.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 16.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 17.

¹⁹⁰ NAGYOVÁ, E.–ČERMÁKOVÁ, L.–VODIČKOVÁ, N.: *Křížanov*, s. 86.

¹⁹¹ MAŤA, P.: *Svět*, s. 186.

¹⁹² Tamtéž, s. 187–8.

¹⁹³ VALENTA, A.: *Lesk*, s. 38–39.

Je tedy nepochybné, že i pivovar v Litomyšli byl jednou z nejdůležitějších částí v podnikání tohoto velkostatku. Je možné, že i přítomnost této stavby poblíž zámku mohla sloužit k reprezentaci jeho majitele. Vzhledem ke své důležitosti, bylo i při příjezdu k zámku jasné, že místní aristokrat se zabývá rovněž podnikáním, a že právě tato stavba mu poskytuje značný finanční příjem. I když se zdá poněkud neobvyklé, že by se takováto hospodářská budova nacházela hned před zámkem, není to zcela ojedinělé. Pivovar se nacházel například také vedle zámku v městečku Uhříněves, nedaleko Prahy. Tento zámek, původně patřící Smiřickým, postavený v roce 1591, byl v roce 1711 přestavěn. Poblíž něj se nacházel kostel a také trojkřídlý dvůr, pivovar pak na okraji sídla.¹⁹⁴ Pivovary zpravidla stávaly poblíž administrativních center velkostatku.¹⁹⁵ Tím také litomyšlský zámek nepochybně byl.

1.3 Byt sládka

Jak již bylo psáno výše, zejména měšťanské pivovary od sebe oddělovaly pivovary a sladovny. Ve sladovnách pracovali sladovníci, sládci a případně sladovnickí tovaryši. Sladování bylo považováno za řemeslo, a tudíž byli sládci často členy cechů. Kvůli sporům s měšťany bylo ale později klasifikováno jako obchod a rozšířeno mezi širší skupinu lidí. Vaření piva pak většinou ulpělo na měšťanech, respektive na domech, na které se vztahovalo právo pivo vařit.¹⁹⁶

Ve specializovaných pivovarech a pivovarských domech se vařením piva zabývali *sladovnickí mistři, sládci, varčí, pivovarníci* nebo *vodovarové*. K rozmachu pak došlo v době přestupu šlechty k režijnímu pivovarnictví, kdy bylo využito zkušeností sládků a pivovarníků. Šlechta ovlivňovala výrobu piva od začátku do konce, přes shánění surovin, jejich zpracovávání

¹⁹⁴ PETRÁŇ, J.: *Kultura*, s. 367.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 383.

¹⁹⁶ CICVÁREK, M.: *Pivovarnictví*, s. 51.

až po distribuci. Sládci se také mohli zabývat sladovnictvím i vařením piva a tím značně ovlivnit jeho kvalitu.¹⁹⁷ U nás se pro takového člověka ustálil pojem *sládek*. V němčině potom *Brauer*, *Braumeister* nebo *Malzer*. Nejvyššímu sládkovi se říkalo někdy *Pan starý*.¹⁹⁸

Litomyšlský sládek bydlel přímo v budově pivovaru, konkrétně ve východní polovině severního traktu.¹⁹⁹ Východní polovina severního traktu se dělila na tři, respektive pět částí. První dvě byly téměř identické, čtvercové, s klenbovými stropy. V té západní se však ještě navíc nacházela klasicistní pec. Někdy v 18. století byla tato místnost rozdělena na dvě poloviny.²⁰⁰ O tom vypovídá později zazděné, zřejmě klasicistní okno poblíž jižní stěny traktu, které mělo po rozdělení místnosti sloužit jako zdroj světla.²⁰¹

Dále na východ pak byl schodišťový prostor. Schodiště bylo dvouramenné a vedlo do prvního patra traktu.²⁰² V přízemí se od něj dalo vyjít z budovy na první zámecké nádvoří.²⁰³ Tato část byla navíc spojena s jednou vedlejší místností na východě, na které se nachází *východní věž*. Toto propojení by však mohlo být až novodobé. Barokní dveře však napovídají tomu, že byly spojeny s východním hloubkovým traktem, o kterém se zmíním později. Místnost měla opět klenutý strop a v pozdějších dobách, není zcela jasné kdy, do ní byla vestavěna příčka, vytvářející větší západní a menší východní část.²⁰⁴ Podle inventáře z roku 1827 se byt skládal ze sedmi částí. Konkrétně se má jednat o zřejmě předpokoj („Vorhaus“),²⁰⁵ kuchyni,²⁰⁶

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 51–52.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 53.

¹⁹⁹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 51.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 51–52.

²⁰¹ Tamtéž, s. 52.

²⁰² Tamtéž, s. 52.

²⁰³ Tamtéž, plán budovy v příloze.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 53–54.

²⁰⁵ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 10–11.

²⁰⁶ Tamtéž, č. 12–13.

„Essigkammer“,²⁰⁷ 1. pokoj („1ts Zimmer“),²⁰⁸ ložnici,²⁰⁹ 2. pokoj („2tes Zimmer“)²¹⁰ a sklepení („Gewölbe“).²¹¹

Je poměrně těžké zrekonstruovat, jak vypadal byt sládka v době vzniku inventáře, natož v dřívějších dobách. Tato část budovy byla totiž zřejmě znatelně poznamenána klasicistními úpravami. Prvním problémem je množství místností, které jsou v inventáři uvedeny. Řešení je částečně naznačeno v architektonickém průzkumu budovy. Nejzápadnější z místností, ve které se nacházela klasicistní pec, byla totiž dříve zřejmě rozdělena na dvě poloviny, jak již bylo zmíněno výše. Sedmá místnost už je problematictější. Správného počtu ale dojdeme, pokud prostřední místnost rozdělíme na dvě poloviny. To znamená, že jednu místnost tvořila pata schodiště a prostor pod schodištěm pak byl samostatnou částí bytu.

Dále je určení jednotlivých místností velmi problematické. Nejlepší indicií jsou zde kamna, která se nacházela v „Essigkammer“²¹² a v 1. místnosti.²¹³ Vzhledem k tomu, že v „Essigkammer“ se měly nacházet pouze jedny dveře²¹⁴ a jedno 2křídle okno,²¹⁵ jsem došel k názoru, že by se právě ona mohla původně nacházet v nejzápadnější části traktu, respektive v jihovýchodní v době, kdy byla místnost rozpůlená. Nutno však podotknout, že počty dveří a druhy oken nemusí být správným vodítkem vzhledem k různým možným úpravám místností, průčelí a podobně.

Další indicií je informace že 2. místnost a „Gewölbe“ byly oddělené jednoduchými dveřmi.²¹⁶ To jasně naznačuje, že tyto dvě místnosti spolu sousedily. Zbytek je alespoň pro mě

²⁰⁷ Tamtéž, č. 14–19.

²⁰⁸ Tamtéž, č. 20–24.

²⁰⁹ Tamtéž, č. 25–28.

²¹⁰ Tamtéž, č. 29–33.

²¹¹ Tamtéž, č. 34–43.

²¹² Tamtéž, č. 17.

²¹³ Tamtéž, č. 23.

²¹⁴ Tamtéž, č. 14.

²¹⁵ Tamtéž, č. 15.

²¹⁶ Tamtéž, č. 34.

opředen tajemstvím. Krom dedukce, že „Vorhaus“ se pravděpodobně nacházel u paty schodiště a pravděpodobného umístění „Essigkammer“ je zatím problémem bytu sládka nevyřešen.

V inventáři z roku 1730 je uvedeno, že zelená kamna se nacházela ve velké jídelně, což by mohlo korespondovat s předešlou teorií. Druhá zelená kamna pak nemají jinou specifikaci umístění než „v novém bytě“ („in der neuen Wohnung“). Dále je v inventáři zmíněná zadní kuchyně („bei der Hinter Küche“), pokoj („Zimmer“) a komora („Cammer“). U jedné položky se pak nachází také výraz zadní komora („Hinter Cammer“).²¹⁷ Ve 30. letech 18. století tedy tento byt sestával ze čtyř nebo pěti místností, jak to ostatně naznačily i výsledky architektonického průzkumu. Bohužel lze opět jen těžko určit, kde se který pokoj nacházel.

Je pravděpodobné, že v barokní době byl tento byt o něco menší. Výše již bylo napsáno, že východní polovina traktu byla propojená s hloubkovým východním traktem barokními dveřmi. Přidáním informace, že průchod, který tuto část severního traktu spojoval se schodištěm by mohl být až klasicistní²¹⁸ vyvstává domněnka, že tato část budovy vůbec původně k bytu nepatřila, ale byla součástí východního hloubkového traktu.

Součástí inventáře z roku 1827 je i popis středového průjezdu pivovaru. Podle popisu byl průjezd z obou stran osazen dveřmi, přičemž směrem k zámku byla brána,²¹⁹ ve které se nacházely dveře.²²⁰ Výjezd byl patrně na druhé straně, přičemž byl opět osazen dveřmi.²²¹ Níže je pak ještě zmíněna dvoukřídlá brána, která vedla přímo na ulici.²²² V průjezdu se dále nacházely dvě lavice,²²³ tři nádoby na vodu, dvě plechové²²⁴ a jedna mosazná, nazvaná

²¹⁷ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

²¹⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 53.

²¹⁹ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 1.

²²⁰ Tamtéž, č. 2.

²²¹ Tamtéž, č. 3.

²²² Tamtéž, č. 9.

²²³ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 5.

²²⁴ Tamtéž, č. 7.

„Wasservechsel“.²²⁵ Důležitá je také zmínka o mříži od kanalizace.²²⁶ To totiž naznačuje propojení pivovaru s jistým kanalizačním systémem, o kterém se zmíním později.

1.4 Východní hloubkový trakt

Byl klenut jednotnou valenou klenbou, která měla v původní hloubce devět polí. Během barokní přestavby byla však dvě pole na severu oddělena a vznikl tak prostor ve východní části východní poloviny severního traktu, který byl s hloubkovým traktem propojený dveřmi a který je již zmiňovaný výše. Zbýlých sedm polí hloubkového traktu zůstalo již neodděleno.²²⁷

Výše patek klenby činila asi 210 cm a výše hřebene 472 cm. V západní stěně, sousedící s dvoulodním středovým traktem se v rozsahu tří polí od severu nacházely tři výklenky, pravděpodobně klasicistní, přičemž prostřední byl nejširší, odpovídající hloubce celého čela výseče a krajní jsou užší. Ve čtvrtém poli od severu bylo v této stěně proraženo okno. V jižní stěně byl v ose výklenek, odpovídající původním dřevěným vratům. Ve východní stěně byla ve dvou polích od severu proražena dvě okna.²²⁸

Ve třetím poli od jihu byl proražen výklenek, původně zřejmě sloužící jako dveře do vedlejší jízdárny. Po stranách tohoto výklenku byly nalezeny další čtyři, ovšem zazděné.²²⁹ Jednalo se o sálový prostor²³⁰ a trakt zřejmě dosahoval až do výšky druhého patra.²³¹

Velká hala hloubkového východního traktu sloužila jako konírna.²³² Bohužel se nezachovalo nic, podle čeho by bylo možné blíže zrekonstruovat její podobu. V původní

²²⁵ Tamtéž, č. 8.

²²⁶ Tamtéž, č. 4.

²²⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 58.

²²⁸ Tamtéž, s. 59.

²²⁹ Tamtéž, s. 59.

²³⁰ Tamtéž, s. 58.

²³¹ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

²³² Tamtéž, s. 58.

podobě zřejmě procházel trakt celou délkou budovy a někdy během klasicistních úprav byl zkrácen o severní prostor, později využíván jako součást bytu. Do jízdárny se zřejmě přicházelo primárně z jihu, a to velkými dřevěnými vraty, tudy byly patrně přiváděni i odváděni koně. Propojení s vedlejší jízdárnou, která bude popsána později nebude zřejmě také náhodné.

S konírnou by také mohla souviset jedna z místností, popsaná v pivovaru s názvem „Geshirkammer“.²³³ Tato místnost má ve svém popisu pouze dvoje dvoukřídlé dveře²³⁴ a jednu dvoukřídlou bránu.²³⁵ Mohlo by se tedy skutečně jednat o hloubkový trakt. Dvoukřídlá brána by mohla být v jižní stěně, kde se našla zazdívka velkých starších širokých vrat.²³⁶ Jedny z dvoukřídlých dveří patrně patří k širokému výklenku sousedícím se západním traktem. Poslední dveře pak patří buď k severnímu průchodu do bytu sládka nebo k průchodu do jízdárny. Zdá se však pravděpodobnější, aby byl sládkovský byt od tohoto traktu oddělen dveřmi, průchod do jízdárny by mohl oproti tomu teoreticky neosazený.

²³³ SOA Zámorsk, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, č. 124.

²³⁴ Tamtéž, č. 24 1/2.

²³⁵ Tamtéž, č. 24 3/4.

²³⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 59.

Konírna

Tato kapitola se bude zabývat budovou zámecké konírny. Na základě plánu budovy z roku 1857 a také inventáře z roku 1806 bude představena její podoba a vybavení. Tento výzkum bude navazovat na stavebně–historický průzkum z roku 1984. S pomocí literatury se pak pokusím vysvětlit, zda jsou jednotlivé aspekty konírny obvyklé a také, jaké významy mohla mít pro svého majitele.

Zámecká konírna byla pravděpodobně postavena v roce 1723, resp. tehdy byla stavba začítována. Měla mít 65, 5 lokte na délku a 29, 5 lokte na šířku.²³⁷ Konírna byla orientována kolmo na budovu jízdárny na východní straně prvního zámeckého nádvoří. Před ní se pak nacházela nádrž, která sloužila jako brodidlo pro koně. Dnes je vybavená kašnovým pilířem a chrličem.²³⁸

Architektem stavby byl zřejmě František Maxmilián Kaňka. Kolem roku 1727 pak na budovy přibyla i socha *koněvoda* od Matyáše Bernarda Brauna.²³⁹ O tom se zmiňuje i Pavel Vlček ve své knize o stavbách Františka Maxmiliána Kaňky. Kaňka měl provést úpravy na konírně a na jízdárně. Kolem roku 1721 měl však navrhnout úplně nové stáje v předvoří zámku. Patrně se jednalo právě o zámeckou konírnu. Vlček také připisuje autorství sochy *koněvoda* právě Braunovi.²⁴⁰

Následně byly na budově zřejmě prováděny jen opravné práce. Až v roce 1770 provedl několik úprav Johann Christián Fabich pro tehdejší majitele, Valdštejn-Vartenberky. Ten však pouze položil novou, kamennou dlažbu ve dvou bočních stájích o rozloze 1 čtverečního sáhu a

²³⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 2.

²³⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 13.

²³⁹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 2.

²⁴⁰ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 44.

2 střevíců. Dále bylo zhotoveno kování nových oken a dveří a také byly provedeny sklenářské práce.²⁴¹

Po ničivém požáru z roku 1775 byl pouze zhotoven nový krov, srovnány hlavní stěny a zasklena 4 okna. Větší úpravy nastaly až v roce 1789. Tehdy zednický mistr Josef Mára opravil popraskané zdi, zhotovil nový strop, opravil odpadní kanálky a stání. Byly také zřízeny dvě nové komory na slámu a dva pokoje s předsíňkami u vstupu pro postilionu.²⁴² Další větší opravy byly prováděny až v 19. století.²⁴³

Budova byla členěna celkem do devíti os. Na západním průčelí budovy byly celkem tři průchody.²⁴⁴ Prostřední vchod odpovídá kamennému portálu v páté ose.²⁴⁵ Další dva se pak nacházejí v druhé a osmé ose, přičemž ostatní osy odpovídají vysokým oknům.²⁴⁶ Ve výšce prvního patra ze střechy, resp. z krovů vycházejí čtyři kulatá okna, směřující rovněž na západ. Nacházejí se v druhé, čtvrté, šesté a osmé ose. Mezi druhým a třetím střešním oknem je nad hlavní vchod umístěna socha *koněvoda*.²⁴⁷

1.5 Obytné a užitkové části

Interiér byl rozdělen do několika traktů. Nejčlenitější byl západní středový trakt, který se rozkládal v šířce pěti středových os.²⁴⁸ Byl dělen do celkem pěti místností, každá odpovídající právě jedné ose budovy. Prostřední předsíň odpovídala ose středového, hlavního portálu. Měla zhruba čtvercový tvar, možná původně kamennou podlahu a klenutý strop.²⁴⁹

²⁴¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 2–3.

²⁴² Tamtéž, s. 3.

²⁴³ Tamtéž, s. 4.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 8.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 9.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 10.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 12–13.

²⁴⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 15.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 16.

V plánu z roku 1857 nese číslo 1.²⁵⁰ Ve východní stěně odsud vedl další portál, který původně zřejmě disponoval dvoukřídlými dveřmi, a který vedl do východního traktu.²⁵¹

Na jih od předsíně se nacházely dvě místnosti, opět každá v jedné z os budovy. Severní měla ještě zachovalou dřevěnou podlahu.²⁵² Nese číslo 2.²⁵³ V jižní stěně této místnosti byl pak proražen průchod, možná i původně bez dveřní konstrukce, vedoucí do jižní místnosti. V té bylo vystavěno na východní stěně kamenné schodiště do prvního patra a ve vřetenové zdi schodiště topný otvor s jednoduchými dvířky. Z této místnosti vedl průchod, který byl v době pořízení zprávy zazděný.²⁵⁴ Tento průchod vedl patrně do bočního traktu. V plánu má tato místnost označení vzhledem k rozpůlení příčkou čísla 3 a 5.²⁵⁵

Na sever od předsíně byly rozčleněny dvě další místnosti, stejně velké, jako ty na jihu. V jižnější ze dvou místností, opět u východní zdi, stoupalo schodiště do patra. Nalevo, u severní zdi, pod schody, byl opět vytvořen topný otvor, obezděný, do výšky obdélného tvaru.²⁵⁶ Tato část nese označení čísla 17 a 19.²⁵⁷ V jihovýchodním rohu severnější místnosti vystupovalo ze stěny těleso komína. Z této místnosti pak opět vedl průchod do bočního, v tomto případě severního traktu.²⁵⁸ Tato část je označena jako číslo 16.²⁵⁹

Prostory prvního patra zabíraly pouze rozlohu čtyř místností na sever a na jih od předsíně.²⁶⁰ V severní polovině ústilo výše zmíněné schodiště z přízemí do jižní místnosti. Z této místnosti pak vedlo volné, dřevěné schodiště do krovů. U východní stěny pak z přízemí pokračovalo těleso komína, které zasahovalo částečně do obou místností, ty byly odděleny

²⁵⁰ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁵¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 16.

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁵⁴ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 16–17.

²⁵⁵ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁵⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 17–18.

²⁵⁷ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁵⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 18.

²⁵⁹ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁶⁰ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 22.

jednou tenkou, cihlovou zdí.²⁶¹ Severnější místnost má číslo 23 a jižnější 24.²⁶² Jižní dvojice místností opět odpovídala těm v přízemí, schodiště ústilo do té na jihu, těleso komína zasahovalo opět do obou místností. Nenacházelo se zde však žádné další schodiště do krovů.²⁶³ Tyto nesou označení 21 na jihu a 22 na severu.²⁶⁴

Není zcela jasné, k čemu která část tohoto traktu sloužila. Výše bylo zmíněno, že v roce 1789 byly zřízeny dvě komory s předsínkami pro postilionu u vstupu. Toto rozdělení je patrné na plánu z roku 1857. V přízemí obytných částí jsou jasně vidět dvě příčky, které rozdělovaly nejjižnější z místností a také tu na severu vedle předsíně, tedy dvě místnosti se schodištěm. Podle toho samého plánu jsou tyto dvě místnosti rozdělené jednoduše na komory a předsíně, přičemž ty se vždy nacházejí v jižní polovině. Zbylé místnosti v přízemí jsou pak nazvány jako *Kutscherstube*, tedy pokoje pro kočího. Jedná se také o místnosti, které obsahují kamna.²⁶⁵ Vzhledem k odděleným místnostem je pravděpodobné, že kočích nebo vozků obývalo tuto budovu více.

V prvním patře se údajně nacházel postilionův byt. To je zmíněno ale až v rámci úprav v 80. letech 18. století. V této době zřejmě také vznikla stávající schodiště v severním traktu. Je také možné, že před těmito úpravami nemusel mít přední trakt vůbec dvě patra.²⁶⁶ V plánu z roku 1857 jsou místnosti číslo 21 a 23 popsány jako „Vorhaus“, tedy jakási předsín a čísla 24 a 22 nesou opět název „Kutscherstube“.²⁶⁷ Vzhledem k tomu, že jako předsín je vždy označena část se schodištěm, lze předpokládat, že stejným způsobem fungovalo před přidáním dodatečné příčky i přízemí.

²⁶¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 23.

²⁶² SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁶³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 22.

²⁶⁴ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁶⁵ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁶⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 26.

²⁶⁷ SOA Zámorsk, sign. 404.

Inventář z roku 1806 naznačuje, že v těchto prostorech bydlely hned čtyři osoby. Krom samotných stájí jsou zde zmíněny čtyři místnosti. Jednak je to horní místnost naproti jízdárně („In oberen Zimmer gegen der Reitschul“), spodní místnost u prostřední stáje („beim Mitteren Stall in unteren Zimmer“), horní *vis a vis* místnost („In den vis a vis oberen Zimmer“) a spodní místnost („Alda in unteren Zimmer“), která zřejmě svým postavením odpovídá předešlému zápisu, tedy naproti kočárovně („In neben Stall gegen den Wagenshupfen“). Jedná se tedy o čtyři místnosti, dvě v přízemí a dvě v horním patře, přičemž jedna se má nacházet naproti kočárovně a jedna naproti jízdárně. Zbylé dvě nemají přímo jasný popis umístění.²⁶⁸

Vybavení místností je pak ve všech částech prakticky totožné. V horní místnosti u jízdárny se nacházely dva dřevěné stoly, tři lavice a tři dřevěné postele. Ve spodní místnosti u prostřední stáje byla jedna postel, jeden stůl a dvě lavice. *Vis a vis* horní místnost byla vybavena třemi postelemi, jedním stolem a jednou lavicí. Nakonec spodní místnost naproti kočárovně byla vybavena dvěma postelemi, stolem a lavicí na sezení.²⁶⁹

Vzhledem k množství postelí v některých částech se zdá, že je obývalo více osob, možná rodin nebo případně čeledě, která byla potřebná k provozu stájí nebo okolních budov. Tak se to někdy dělalo na hospodářských dvorech, kde se nacházel zpravidla byt šafáře a také ubytování pro čeleď, které bylo často napojené na chlévy. Tehdy se ale jednalo zpravidla o *ratejnu*, velkou čtvercovou budovu nebo místnost, napojenou na chlévy.²⁷⁰ Vlastní obydlí, zpravidla o dvou místnostech měl také například ovčák v případě, že se na dvoře nacházel ovčín.²⁷¹ V rámci konírny by se mohlo teoreticky jednat o byt podkoního a další čeledě, anebo skutečně o byty kočích, jak již bylo naznačeno na základě plánu budovy výše. Samostatné byty, na které ukazují inventáře byly však typičtější až v 19. století. Byty většinou sestávaly z jedné

²⁶⁸ SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

²⁶⁹ Tamtéž.

²⁷⁰ ŽIŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 161.

²⁷¹ Tamtéž, s. 163.

místnosti, ke které někdy patřila ještě kuchyně nebo komora.²⁷² Komora ostatně přináležela ke dvěma spodním místnostem po zavedení příček v roce 1789. Bohužel nelze přesně odhadnout, jak byly tyto pokoje využívány v 1. polovině 18. století. Není však důvod myslet si, že by mělo být jejich rozložení a využití příliš odlišné od toho, které nám nabízejí prameny z pozdější doby.

Na plánu této budovy z roku 1857 máme také zanesené rozměry jednotlivých místností. Vstupní předsíň měla podle plánu rozměry 10' a 4" na délku a 10' a 1" na šířku. V přepočtu je to tedy asi 10,4 m².²⁷³ Stejnou šířku pak mají v plánu zapsány i všechny ostatní místnosti. Neplatí to však o délce. Místnosti blíže k předsíni měly na délku 12' a 11", při rozdělení dřevěnou příčkou pak 4' 4" a 8' 6". To činí zhruba 13 m². Vzdálenější místnost pak byla dlouhá 12' 7", resp. 7' 6" a 5' 1", tedy asi 12,7 m². Ještě jiné jsou pak rozměry pro vrchní patro, kde místnost č. 21 měla mít délku 13' 4" (13,4 m²) podobně jako č. 24. Místnost č. 22 pak 13' 6" (13,6 m²) a č. 23 14' 8". To je 14,8 m². Výška stropů pak byla v prvním patře 10' 2" a ve druhém 8' 7", přičemž v severní stěně tuto výšku snižovala horní část výklenku okna do výšky 6' 7" a na jihu pravidelný výklenek o výšce 6' 9".²⁷⁴

1.6 Prostory konírny

Velký, východní trakt měl tvar obdélníku, odpovídal opět délce pěti os a šířce dvou třetin celého objektu a výškově procházel až do prvního patra, přičemž měl plochý strop.²⁷⁵ Uprostřed západní stěny se nacházel zdobený portál, vedoucí do předsíně na západě. Portál byl zdobený štukovým, barokním dekorem. Nad ním se nacházela kamenná římsa se dvěma erby, jeden z nich Valdštejnský.²⁷⁶ Naproti portálu se nacházela ve východní stěně klenutá široká

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Tyto výpočty byly zjištěny za pomoci převodů z dolnorakouských měr, kde jedna stopa, značena ' měla 0,316 m a jeden palec, značen ", měl 0,0263 m. Do jedné stopy se vešlo celkem 12 palců viz HLAVÁČEK, Ivan–KAŠPAR, Jaroslav–NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických* (dále jen *Vademecum*). Praha 2001, s. 173.

²⁷⁴ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁷⁵ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 18.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 19.

nika, sloužící jako bazének. Po obou stranách portálu i široké niky se nacházelo vždy pět dalších, menších nik, takže celkem dvacet.²⁷⁷

V severní a jižní stěně se uprostřed nacházel vždy jeden široký výklenek portálu, vedoucí do severního a jižního hloubkového traktu. Po stranách široké niky se ve výšce prvního patra rozkládala celkem čtyři obdélná okna.²⁷⁸

Severní trakt měl šířku dvou os západního průčelí a procházel celou hloubkou traktu. Výškově odpovídal střednímu východnímu traktu, ovšem se stropem z plackových kleneb o třech polích. V traktu byly celkem tři různé průchody, jeden nacházející se v jižní stěně vedl do středního východního traktu. Další, menší, portál v jižní stěně ústil do západního traktu. Poslední průchod odpovídal jižní ze dvou os traktu a ten ústil před budovu. Vedlejší, severní ose odpovídá vysoké okno. V jižní stěně pod čelem středního pole klenby se pak nacházelo malé oválné okno.²⁷⁹ V severní stěně se zachovalo dalších šest malých nik, ve kterých však chyběly žlaby. Ve výšce prvního patra té samé stěny se rozkládala rovnoměrně umístěna tři obdélná okna, podobná dvě okna byla ve stejné výšce ve východní stěně.²⁸⁰ Prakticky stejně, pochopitelně osově obráceně, byl vystavěný i jižní trakt s tou výjimkou, že se zde nezachovaly žádné niky ve stěnách.²⁸¹

Plán z roku 1857 nám, i když je pozdějšího data, může o fungování konírny prozradit o něco více. Na plánu je dobře vidět několik detailů. Předně je to počet stání. V hlavní i severní konírně jsou v plánu naznačeny kamenné žlaby pro koně, které patrně vznikly už v době stavby budovy. V hlavní stáji jsou proti sobě od severu k jihu orientované žlaby, přičemž ve východní stěně je těchto žlabů 10, na protější straně pak 12. Ve východní zdi naproti portálu je pak nika,

²⁷⁷ Tamtéž, s. 20.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 20.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 20–21.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 21–22.

²⁸¹ Tamtéž, s. 21.

zřejmě sloužící jako velká nádoba na vodu, možná případně na krmivo. V okolí žlabů jsou ve stěně naznačené novější zadržky. Tvary úprav jsou specifické a na obou stranách od středové niky velmi podobné. Výrazné jsou úpravy u prostředních žlabů, které naznačují, že se zde nacházel buď jakýsi trojitý žlab, anebo byl onen prostřední novější a původně se zde nacházely dva různé.²⁸²

Podobné žlaby se pak nacházejí i v severní stáji naproti kočárovně, kde jsou umístěny pouze v severní straně a nacházelo se jich tu 12. Ty zde však nejsou rozmístěny po celé délce stěny, ale jen v jeho západních $\frac{2}{3}$. V poslední třetině se v době pořízení plánu nacházela oddělená stáj pravděpodobně se žlaby dřevěnými. Byla oddělena stěnou, která patrně vznikla až v novější době. Podobná oddělená stáj se nacházela i v hlavní stáji, a to v severovýchodním rohu. Rovněž obsahovala dvě stání, avšak s kamennými žlaby, oddělená pouze dřevěnou příčkou. Jižní stáj nebyla kamennými žlaby ve stěně vybavena vůbec, pouze žlaby patrně dřevěnými. V této části konírny bylo celkem osm stání, přičemž dvě na východě byla oddělena opět dřevěnou stěnou.²⁸³ Celkově se tedy ve stáji nacházelo 38 stání. Je ale možné, že jejich počet se časem měnil. Úpravy ve východní stěně by mohly naznačovat pozdější redukci počtu stání z 12, jako v protější stěně, na 10. V takovém případě by zde tedy bylo stání rovných 40. V případě redukce stání je také zřejmé, že oddělená stáj, minimálně v podobě z plánů se zde nemohla nacházet.

V plánech jsou naznačeny také šířky a délky těchto stání. Širší stání u východní stěny měla mít šířku 6' 2" a délku 9' 6".²⁸⁴ Takové rozměry odpovídají podle měřítek z 19. století a podle příručky Johanna Phillipa Joendla, průměrnému stání, pokud jsou koně od sebe navzájem odděleni. V takovém případě má být šířka asi 6' a délka 9-10'.²⁸⁵ Pokud se ale podíváme blíže,

²⁸² SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ JOENDL, J. P.: *Poučení*, s. 351.

zjistíme, že protější stání, kterých je více, mají šířku pouhé 4' 8", stání v severní stáji mají šířku 5' 4" s výjimkou čtvrtého od západu, které je o palec užší. Stání v jižní stáji mají rozměry stejné. Zdá se tedy, že norma pro ideální rozměry se v průběhu času výrazně měnila. Příručka z roku 1914²⁸⁶ však uvádí, že pro koně kočárové a jezdecké, kteří patrně byli v takovéto stáji umístěni, stačí okolo 1,6-1,8 m,²⁸⁷ což odpovídá zmíněným 5' 4". Užší stání v hlavní stáji by bylo asi o 10 cm užší, ale stále se to zdá být v normě, pochopitelně s přihlédnutím k časovému rozdílu vzniku stání a těchto příruček. Přesto je udivující, že ta užší stání se patrně nacházela v hlavní stáji, kde bychom předpokládali ty nejmohutnější, případně nejvýznamnější koně, také s přihlédnutím k informacím z inventářů.

Zarážející je také nepravidelné rozdělení materiálů, určených k výrobě žlabů. Dřevěné žlaby se zdály být poměrně nepraktické. Hrozilo zde, že začnou hnit a potom bylo potřeba je celé vyměnit. Také hrozilo, že koně budou tyto žlaby okusovat, čemuž se mělo předcházet částečným pobitím silným plechem.²⁸⁸ Nemáme však žádné známky toho, že by dřevěné žlaby z plánu nahrazovaly původní kamenné, poškozené třeba zmíněným požárem, což by však bylo nejlogičtější vysvětlení. Dalším vysvětlením by mohlo být to, že jednotlivé části konírny byly určené pro jiné druhy koní, a tudíž byly i jinak vybavené. Tomu by nasvědčovaly i různé rozměry koňských stání. Je také možné, že jižní trakt měl původně odlišnou funkci. Například na zámku v Kostelci nad Černými lesy se v rámci stájí nacházela i kůlna pro kování koní.²⁸⁹

Další informace nám poskytuje také průřez budovy z boku. Na ní je zachyceno jedno dřevěné stání se sešikmenou podlahou, díky které mohla pravděpodobně moč odcházet do kanálků, které jsou namalovány v podlaze. Tyto kanálky jsou vidět i v půdorysu, ale

²⁸⁶ Příručka z tohoto období již není jistě pro výzkum norem 18. století příliš relevantní. Její rozdílnost od příručky J. P. Joendla ale ukazuje proměnlivost těchto norem v čase a dokazuje fakt, že původní rozměry litomyšlské konírny nemuseli odporovat normám své doby.

²⁸⁷ VOČADLO, V.: *Stavby*, s. 16.

²⁸⁸ JOENDL, J. P.: *Poučení*, s. 351.

²⁸⁹ PETRÁŇ, J.: *Kultura*, s. 232.

nenacházejí se u všech stání. Na východní straně hlavní stáje je těchto kanálků 6. Vzhledem k pravděpodobným úpravám žlabů lze říci, že kanálek náležel přibližně každému druhému stání. Na protější straně je však těchto kanálků poněkud nelogicky nakresleno pět, dva v severní polovině, tři v jižní.²⁹⁰ Dokonce se tedy ani nedá mluvit o symetričnosti na obou stranách, naopak to opět vypovídá, že dvě strany této stáje nebyly identické. Je samozřejmě možné, že kanálky jsou vytvořeny až v novější době, ale nemuselo tomu tak být. Kanalizace pod zámek je doložená už v 17. století.²⁹¹ Navíc jak už bylo napsáno výše, v roce 1789 měla být stání a kanálky opraveny, což naznačuje jejich existenci a využívání už v 18. století. O žádných jiných úpravách, které by mohly s kanálky souviset, zmínky nejsou. V bočních stájích se tyto kanálky nenacházejí. Výjimku by mohl tvořit objekt uprostřed severní boční stáje, který má podobnou velikost a tvar, je ale zakreslen jinak, než ostatní kanálky v hlavní stáji. Mohlo by se možná jednat o nějaký novější typ z doby položení nových podlah v roce 1770. V protější stáji ale tento objekt zakreslený není.²⁹²

Bohužel inventář z roku 1806 je v tomto ohledu poměrně skoupý. V konírně je zmíněno pouze šest stání pro kočárové koně s odtokem, přičemž dvě z nich měla být zlatě provedená.²⁹³ Tato stání se patrně nacházela právě v hlavní konírně. Hlavní konírna je však zmíněna ještě zvlášť, měla se v ní nacházet jedna okovaná truhla, skleněná lampa a také nádrž na vodu, ovšem vyrobená ze dřeva.²⁹⁴ Zda tato nádrž nějak souvisí s nikou uprostřed stáje není bohužel jasné. V boční stáji naproti jízdně je zmíněna jedna obyčejná truhla a jedna truhla s nějakým typem posuvného víka. Ve stáji naproti kočárovně pak byly obyčejné truhly dvě a jedna s posuvným víkem.²⁹⁵

²⁹⁰ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁹¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, s. 14.

²⁹² SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁹³ SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Tamtéž.

V průřezu budovy jsou vidět také stání s nakloněnou podlahou, bočním bedněním, vzadu zakončené vysokou hlavicí s koulí, dosahující do výšky 7' 9". Vše bylo patrně vyrobeno ze dřeva.²⁹⁶ To bylo zřejmě zcela běžné, výslovně se o tom zmiňují například zprávy o stavbě stájí ve Smrkovské boře Albrechta z Valdštejna.²⁹⁷ Dále je tu patrný žlab ve výšce 3' 1" a také žebřík na seno, pravděpodobně ze dřeva. Je zde také naznačený menší výklenek v místech nad žlabem.²⁹⁸ Nakloněné stání kvůli odtoku nečistot, dřevěná podlaha i žebříky na seno a žlaby odpovídají tomu, co doporučuje i Phillip Joendl. Výklenek nad žlabem mohl podle této příručky sloužit pro pícní mísy. Žlab se však se však nacházel poněkud nízko. Podle Joendla by měl být minimálně ve výšce 4' až 4' 3".²⁹⁹ Vočadlo pak uvádí výšku alespoň 1,10–1,25 m k vrchní hraně.³⁰⁰ Vzhledem k tomu, že v plánu litomyšlské konírny je výška uvedena ke dnu žlabu, mohl by tento údaj opět odpovídat lépe.

V konírně bylo také důležité umístění oken. Přímé světlo mohlo poškodit zrak koní. Proto se musela okna stavět vždy buď tím způsobem, aby nepadalo světlo přímo do očí,³⁰¹ anebo se stavěly konírny vyloženě jednořadá a koně neměli stát hlavou k oknům.³⁰² Podle dochovaného plánu konírny byla okna v bočních stájích umístěna naproti stáním, ale zřejmě ve správné výšce. Částečně je to vidět i na pohledu z průřezu. I když se v tomto případě jedná o okno v předním traktu, je vidět, že začíná teprve až nad samotným koňským stáním. Taková velká okna byla podle půdorysného plánu v bočních stájích vždy po jednom okně v západní stěně. Rozmístění ostatních oken není zcela jasné, zřejmě kvůli postupnému vývoji budovy, ale podle zazděných výklenků se zdá, že v každé stáji naproti koňským stáním byla tři velká okna

²⁹⁶ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁹⁷ KLIPCOVÁ, B.–ULIČNÝ, P.: *Hřebčín*, s. 742.

²⁹⁸ SOA Zámorsk, sign. 404.

²⁹⁹ JOENDL, J. P.: *Poučení*, s. 351–352.

³⁰⁰ VOČADLO, V.: *Stavby*, s. 21.

³⁰¹ JOENDL, J. P.: *Poučení*, s. 350.

³⁰² ŽIŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 209.

a další dvě pak v západní stěně.³⁰³ Čtyři velká okna ve výšce prvního patra jsou pak doložena a popsána výše na základě architektonického průzkumu konírny.

Nad portály v hlavní stáji se také nacházela zřejmě menší oválná okna,³⁰⁴ která mohla sloužit jako další zdroj světla do tohoto prostoru, anebo také k větrání, o čemž se zmiňuje opět i Johann Joendl.³⁰⁵

Nakonec se podívejme na celkové rozložení konírny. Během svého výzkumu jsem narazil na dva hlavní typy stájí. Tím prvním jsou stáje, které přímo náleží k nějaké větší budově nebo dvoru. Taková stáj má většinou dvě stání proti sobě a uprostřed uličku. Takováto stáj se nacházela například v Němčicích, na bývalém panství Třeboň,³⁰⁶ nebo v Dobrovicích na bývalém panství Dobrovice.³⁰⁷ Takovýchto objektů se mohlo nacházet dokonce několik na jednom místě, či případně hned vedle sebe, jako u Třeboňského zámku.³⁰⁸

Druhým typem jsou pak stáje, které jsou samostatné, i když vždy pravděpodobně součástí nějakého většího komplexu. Specifické jsou v tomto ohledu uherskobrodské stáje, zvané Baraník. Ty mají podobu trojlodní stavby, uvnitř podložené kamennými sloupy. Interiér těchto stájí se dnes využívá jako expozice brodského muzea.³⁰⁹ Je však pravda, že tato konírna měla být původně součástí většího komplexu, k jehož realizaci nakonec nedošlo, protože Dominik Ondřej Kounic, který byl zadavatelem se později soustředil hlavně na přestavbu svého rodinného sídla Slavkov.³¹⁰ Dalším příkladem je i právě konírna u zámku Litomyšl. Ta se svým rozložením nápadně podobá i návrhu J. P. Joendla z roku 1829, kde se ovšem v bočních prostorech nenacházely už stáje, ale místnosti určené k jejímu provozu a k ubytování kočího.³¹¹

³⁰³ SOA Zámorsk, sign. 404.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ JOENDL, J. P.: *Poučení*, s. 350.

³⁰⁶ Viz plán ŽIŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 144, návrh půdorysu dvora Němčice na bývalém panství Třeboň.

³⁰⁷ Tamtéž, půdorys dvora na bývalém panství Dobrovice.

³⁰⁸ SOkA Třeboň, inv. č. 1543, sign. IC 6 B Nro 1a-c.

³⁰⁹ BENÍČEK, M.: *Baraník*, s. 15.

³¹⁰ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*, s. 20.

³¹¹ ŽIŽKA, Jan: *Hospodářské dvory*, s. 211, vzorový návrh „panské“ konírny od J. P. Joendla.

Podobný styl stavby také navrhl František Maxmilián Kaňka v Kladrubech nad Labem. Samostatná stavba s podobným půdorysem však nebyla nikdy zrealizována. I v tomto případě však k ustájení koní sloužil pouze hlavní prostřední trakt.³¹²

Zdá se tedy, že tento typ byl daleko méně rozšířený, o čemž svědčí i menší množství příkladů těchto samostatných staveb.

Koně byli v životě šlechty nepochybně velmi důležití. Jednalo se o reprezentativní dopravní prostředek a jízda na koni byla jednou z hlavních dovedností každého šlechtice. Z toho důvodu také vznikaly různé jezdecké školy.³¹³ Koně byli prakticky každodenním společníkem raně novověkého šlechtice a také spoluvůrcem dvorského života.³¹⁴ Řada šlechticů se však o koně zajímala i v jiném než jen praktickém úhlu pohledu, a to přímo jejich chovem. Jednalo se například o rod Kouniců již v druhé polovině 17. století,³¹⁵ nebo rod Lichtensteinů, kteří zbudovali na zámku Lednice tzv. *Zámek koní* jako centrum svého chovu.³¹⁶ Mezi velké chovatele nepochybně patří i Albrecht z Valdštejna. Ten zřídil Smrkovickou oboru pro ustájení, výcvik, a hlavně odchov koní, které považoval za své největší bohatství.³¹⁷ Albrecht zřejmě chovu koní osobně rozuměl a také ho řídil. Často kritizoval konání svých zaměstnanců. Zdá se také, že v některých ohledech měl Albrecht modernější názory než řada jeho vrstevníků, jako třeba v otázce dědičných vlastností koní, které nevěřil.³¹⁸

Pro Františka Václava z Trauttmansdorffu znamenali koně celoživotní zálibu. To se nepochybně promítlo i do výstavby konírny a jízdárny v Litomyšli, ale také do zbudování místního hřebčína. S koňmi také čile obchodoval a nešetřil zřejmě ani na údržbě stájí. Než se

³¹² MACEK, Petr: *František Maxmilián Kaňka a architektura barokního minimalismu* (dále jen *Architektura minimalismu*). In: BACHTÍK, Jakub–BIEGEL, Richard–MACEK, Petr: *Barokní architektura v Čechách*. Praha 2015, s. 338, plán neprovedené stavby v Kladrubech od F. M. Kaňky.

³¹³ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*, s. 36.

³¹⁴ KLIPCOVÁ, B.: *Albrecht*, s. 1202.

³¹⁵ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*, s. 14.

³¹⁶ KONEČNÝ, Michal: *Zámek Lednice* (dále jen *Lednice*). Kroměříž 2017. s. 39.

³¹⁷ KLIPCOVÁ, B.–ULIČNÝ, P.: *Hřebčín*, s. 735.

³¹⁸ KLIPCOVÁ, B.: *Albrecht*, s. 1219.

jeho zájem obrátil k Litomyšli, zajímal se hlavně o stáje ve Vídni. Zde docházelo také k řadě stavebním úpravám koňských stání, ale také třeba nákupu kartáčů a hub k očištění koní.³¹⁹

O postavení koní u šlechty pak svědčí i nákladně stavěné konírny a jízdárny, které se staly neodmyslitelnou součástí konceptu barokní rezidence.³²⁰ O podobách koníren jsme se již zmínili částečně výše. V interiéru bylo zřejmě ideální pro rozložení reprezentativní konírny umístění dvou řad stání naproti sobě, mezi kterými byla ulička. To můžeme spatřit v hlavní stáji litomyšlské konírny, stejně jako například na plánu ideální konírny Johanna Philipa Joendla,³²¹ nebo u stáje z Kladrub od Františka Maxmiliána Kaňky.³²² Johan Adam z Lichtensteina tvrdil, že tato ulice, tzv. *corsia* je nejdůležitější na celé podobě stáje, protože jí dodává jistou esenci. Neměla by být příliš úzká, kvůli bezpečnosti, naopak čím širší, tím krásnější a vznešenější je stáj. Vyzdvihuje pak i stání naproti sobě, díky čemuž může procházející člověk hledět při cestě napříč stáji a zpět vždy na nové koně.³²³

K reprezentaci v litomyšlské konírně pak mohl sloužit také erb umístěný nad prostředním portálem z předsíně, který byl popsán výše. Významem erbovních znamení na budovách se budeme zabývat později. Erby zachycené ve stavebně–historickém průzkumu pocházejí zřejmě až z doby po roce 1779.³²⁴ Není však jasné, zda nemohl být interiér konírny osazen erby už předtím a později byl pouze opraven a možná dokonce předělán na valdštejnský z trautmansdorffského.

³¹⁹ MAREŠOVÁ, M.: *Každodennost*, s. 57–58.

³²⁰ KLIPCOVÁ, B.: *Albrecht*, s. 1204.

³²¹ ŽÍŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 211.

³²² MACEK, P.: *Architektura minimalismu*, s. 338.

³²³ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*, s. 21.

³²⁴ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 25–26.

Jízdárna

Nyní se budu věnovat zámecké jízdárně. S pomocí inventáře z roku 1806 a také stavebně–historického průzkumu z roku 2008 bude nastíněna opět budova a její vybavení. Hlavně s pomocí literatury a dvou vyobrazení jízdárny ve Valticích se pak pokusím vysvětlit opět význam a využití stavby v době baroka.

Litomyšlská zámecká jízdárna se nachází východně od budovy pivovaru a přímo navazuje na jeho východní část, kde se nacházela konírna. První zmínky o stavební činnosti v těchto místech pocházejí z roku 1581, kdy se hledalo místo pro grunty k maštálím. Popis z roku 1649 mluví o tom, že na jižní straně nádvoří se krom víceúčelové budovy, jejíž součástí byl pivovar, sladovna a byty zaměstnanců velkostatku, nacházely i dvě klenuté stáje, jedna pro 80, druhá pro 30 koní. Větší stáj byla nepochybně konírnou ve východním hloubkovém traktu, menší se pak patrně nacházela v místech dnešní jízdárny.³²⁵

Výstavba jízdárny jako takové však souvisí až s postavou Františka Václava z Trauttmansdorfu, jehož oblíbenou zábavou byli právě koně. Právě on založil v Nedošíně nad panským dvorem Pernštejnem hřebčín zvaný *Gestütt* neboli *Štít*. V roce 1719 byl dokonce jmenován správcem císařského hřebčince v Kladrubech.³²⁶

Není bohužel zcela jasné, v kterém roce byla jízdárna zbudována. Podle chybějících účetních záznamů z let 1698–1710 a faktu, že před, ani po tomto období, se v záznamech žádné zprávy o výstavbě jízdárny neuvádí, se zdá, že byla postavena někdy mezi těmito roky.³²⁷ V roce 1717 měl tesař Adam Kronberger vystavět v jízdárně provizorní jeviště kvůli jakési komedii. Posléze došlo k několika opravám jízdárny. Budovu jízdárny postihly také požáry

³²⁵ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 6.

³²⁶ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Litomyšl Tisíc let českého města I*. Praha 1954, s. 89–90.

³²⁷ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 6.

v roce 1726 a 1775 a v obou případech byla rychle opravena.³²⁸ Odborná literatura se shoduje v tom, že František Maxmilián Kaňka se na stavbě nebo úpravách jízdárny nějakým způsobem podílel. Svědčí o tom jeho smlouva z roku 1719, ve které je jízdárna zmíněna. O té píše hlavně Pavel Vlček, který píše, že krom piaristického kostela se smlouva týkala „také případných úprav litomyšlského zámku a k němu příslušejících staveb – koníren a jízdárny“.³²⁹ Petr Macek pak tvrdí, že Kaňka pro Františka Václava z Trauttmansdorffu v Litomyšli „navrhl výstavnou krytou jízdárnu“.³³⁰

Celá budova byla hladce omítnuta žlutě okrovou barvou. Byla dělena na osm os. V severním průčelí se nacházel v páté ose portál, přičemž v ostatních osách se nacházela vysoká okna. Portál byl z bosovaných kvádrů s postranními toskánskými pilastry a mírně stlačeným záklenkem.³³¹ Nad portálem se nacházel alianční erb Trauttmansdorffů a Kouniců³³² (František Václav z Trauttmansdorffu si vzal Marii Eleanoru z Kounic)³³³ pod korunou s ovinutými akanty. Další vstup do budovy byl také z východní části. Po stranách tohoto vchodu se pak nacházela dvě další vysoká okna.³³⁴

Podoba interiéru jízdárny z doby vzniku stavebně historického průzkumu se té z doby 18. století podobá zřejmě již pouze málo. Interiér sestával ze dvou částí. Na západě se jednalo o samotný sál a na východě o lóži, která byla vyhřívána tzv. *přístavkem*.³³⁵

Z *přístavku* vedlo valené schodiště do lóže, která byla na sloupcích. Nacházelo se zde i topeniště, vyhřívající lóži.³³⁶ Jízdárna byla zřejmě alespoň po určitou dobu spojená přímo s budovou konírny ve východním hloubkovém traktu pivovaru, údajně aby bylo její přízemí

³²⁸ Tamtéž, s. 7.

³²⁹ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 44.

³³⁰ MACEK, P.: *Architektura minimalismu*, s. 339.

³³¹ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 14.

³³² Tamtéž, s. 14.

³³³ Tamtéž, s. 20.

³³⁴ Tamtéž, s. 14.

³³⁵ Tamtéž, s. 19.

³³⁶ Tamtéž, s. 19–20.

využito jako mlýnek na slad.³³⁷ Je ale také možné, že aspoň část koní mohla být přiváděna do jízdárny dveřmi z konírny v pivovaru. Druhým vstupem pro koně z konírny popsané výše pak zřejmě byly dveře v severní stěně.

Jízdárna pravděpodobně sloužila k výcviku jezdců, ale možná i koní a ukázkám pro hosty. Hlavní vstup byl zřejmě ten na severu, o čemž svědčí i reprezentační erb nad ním. Východním vchodem pak bylo zřejmě možné odebrat se do přístavku a odtud po schodech nahoru do lóže, která mohla být vytápěna. Není zcela jasné, z jakého byla materiálu, ale je možné, že byla zděná nebo kamenná, vzhledem k tomu, že i schodiště vedoucí do ní, bylo valené. Lóže byla zřejmě vytápěná a mohla obsahovat i další doplňky, například lavice pro zajištění komfortu sledujících. V severozápadním koutě se měla také nacházet toaleta, jak tomu naznačují existence odpadových šachet.³³⁸

Další informace nám poskytuje inventář z roku 1806. Inventář začíná zřejmě výčtem výzdoby. Uvádí pět obrazů koní, malovaných na plátno ve velkém rámu se zlatým kováním. Pak uvádí další čtyři obrazy střední velikosti a šest podlouhlých. Nakonec potom 56 menších obrázků.³³⁹ Toto je velmi bohatá výzdoba na zámeckou jízdárnu. Bohužel nelze přesně určit, o jaké obrazy se má přesně jednat. Pět velkých olejomalb by se dnes mohlo nacházet na zámku ve Velké předsíni. Tu zdobí údajně od konce 18. století obrazy s motivy koní, teplokrevných hřebců.³⁴⁰ Tyto obrazy měly být vymalovány Josefem Pierem v roce 1769 a mělo se jednat o obrazy koní přímo z litomyšlského hřebčína.³⁴¹ Bohužel opravdu není zcela jasné, zda se mohly tyto obrazy přesouvat ze zámku do jízdárny a zpět, nebo kde byly původně umístěny. Toho by mohl dosáhnout další výzkum, zabývající se přímo inventáři zámku.

³³⁷ Tamtéž, s. 20.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

³⁴⁰ KALOVÁ, Zdeňka–BLÁHA, Jiří–KONEČNÝ, Michal: *Zámecké interiéry*. In: Zámek Litomyšl (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 133.

³⁴¹ CIBULKOVÁ, V.: *Hospodářství a správa*, s. 60.

Dalšími položkami byly hrábě s kovovou hlavicí, dvě dřevěné lavice, a dále dva velmi specifické předměty. Zdá se, že se jedná o jakýsi portál pro nasedávání na koně, který je zmíněn dvakrát a poté brána („Egge“) s kovovými hlavicemi.³⁴² S výkladem tohoto vybavení nám pomohou dva obrazy od Johanna Adama Delsenbacha z roku 1721, zachycující jízďárnu na zámku Valtice.

Na perokresbě máme pohled směrem ke vchodu. V pozadí je vidět postál se sloupy a širokým balkónem. V levě části je vidět osoba, vcházející dovnitř a vedoucí koně.³⁴³ Podobná lože se mohla nacházet i v litomyšlské jízďárně s tím rozdílem, že při vstupu se neprocházelo pod ní, takže byla patrně mnohem nižší. Nebylo tedy však neobvyklé, aby se v jízďárnách nacházelo takovéto vyvýšené místo pro pozorování dění dole.

Dále můžeme vidět řadu postav a jejich činnost. Nachází se zde postava, která zřejmě vidlemi uklízí nečistoty od koní. Jsou zde také dva jezdcí, kteří se volně projíždějí prostory jízďárny, s biči v ruce a v typickém barokním oděvu. V popředí stojí reprezentativně vyhlížející společnost s dlouhými, kudrnatými parukami a se psi u nohou, kteří si prohlížejí dalšího koně, který byl před ně předveden další postavou, ukrytou z větší části za zmíněným koněm. Vzadu pak můžeme vidět dalšího jezdce, jehož kůň má kolem ohlávky provaz nebo lano, které drží další muž a jezdec jej na koni zřejmě objíždí. Vzadu je pak vidět skupina mužů, jak stojí u jakéhosi portálu, tvořeného dvěma sloupy se zdobenými hlavicemi. Mezi nimi stojí, nebo se spíše vzpíná kůň s jezdce, přivázaný z obou stran k těmto sloupům, přičemž další muž strká hůlku nebo možná bič koni do cesty.³⁴⁴

Druhá rytina zachycuje podobný výjev zblízka z druhé strany. Tento obraz ukazuje jízďárnu z místa, na které bylo pohlíženo na perokresbě. V pozadí se nachází patrně druhý vstup

³⁴² SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

³⁴³ DELNSEBACH, J. A., inv. č. GR 164.

³⁴⁴ Tamtéž.

do jízdárny, částečně podobný tomu protějším. Zde se však nacházejí dva oddělené balkony a uprostřed je krb, nad ním velký obraz jezdce a nahoře je tato část zakončena velkým erbem.³⁴⁵ Nezdá se tedy tak nepravděpodobné, že by se mohla obrazová výzdoba nacházet i v litomyšlské jízdárně. Vzhledem k množství zmíněných obrazů by však byly zřejmě stěny pokryté z velké části.

V popředí rytiny vidíme opět zdobené sloupy a k nim přivázaného koně s jezdcem, ovšem tentokrát zezadu.³⁴⁶ Nejedná se patrně o žádné sloupy, kterými by měl jezdec projíždět, ale spíše možná o předmět, který je zmíněný i v litomyšlském inventáři z roku 1806, tedy jakási brána pro nasedání jezdce. Poté byl zřejmě kůň odvázan a začala samotná projížďka. Co má být však naznačeno onou druhou bránou s železnými hlavicemi není jasné, mohlo jít o součást tohoto předmětu, nebo o něco jiného.

V pozadí rytiny vidíme zase několik jezdců a pozorovatelů. Zastavme se ale ještě u situace napravo u stěny. Nachází se zde řada sedaček. U nich je pak další skupina lidí, dam i pánů, kteří buď sedí a sledují nebo se baví mezi sebou. Několik z nich pak zřejmě dění vůbec nesleduje.³⁴⁷ Pro publikum nebo spíše pro osoby, které nepřišly jezdit na koních, tedy patrně nebyla připravena jenom lože, ale mohly se usadit i přímo v jízdárně. Inventář litomyšlské jízdárny nabízí také dvě dřevěné lavice. Ty se mohly nacházet přímo v lóži jízdárny, anebo mohly být volně postavené u stěny, jak to podobně bylo zobrazeno i na rytině z Valtic.

Díky těmto vyobrazením si můžeme trochu lépe představit, jaké děje se mohly asi v barokní jízdárně odehrávat, i když samozřejmě v trochu pozměněných podmínkách, vzhledem ke konkrétní stavbě. Nutno ještě podotknout, že hrábě v inventáři by naznačovaly písčité povrch jízdárny.

³⁴⁵ DELSENBACH, J. A., inv. č. GR 2615.

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ Tamtéž.

Obrazy nám také poskytují představu o hlavních funkcích jízdárny v době baroka. Nejednalo se evidentně pouze o místo pro výuku jízdy na koni, ale také pro předvádění tohoto umění před obecnstvem. Mezi něj patrně nepatřili pouze muži, ale také ženy a jízdárna mohla zřejmě sloužit i jako místo ke společenskému setkávání, jak napovídá zobrazení diskutujících a bavících se postav na rytině. Reprezentační význam jízdárny je tedy zřejmý.

Představu si můžeme porovnat při výčtů hostů v jízdárně Pražského hradu. Během jednání o pragmatické sankci ji navštívil polský král August I. Silný. Sám zde však nejezdil, pouze shlédl české panstvo, předvádějící své dovednosti. Procvičit svůj um v sedle sem přišel císař Karel VI. v červenci 1723. I on později přihlížel umu ostatních jezdců. 28. srpna stejného roku se zde dokonce konalo operní představení na počest císařovy manželky Alžběty Kristýny. Dále však byla jízdárna ke karuselům, jízdě na koních a jezdeckým přehlídkám užívána jen vzácně.³⁴⁸ Je zřejmé, že litomyšlská jízdárna mohla sloužit k podobným účelům, pochopitelně v menším měřítku. Například v roce 1742, kdy v Litomyšli pobýval pruský král Fridrich II., který sem odtáhl od nedobytého Brna, si přišli jízdárnu a místní stáje prohlédnout královi bratři.³⁴⁹

O jízdárně, jako místu pro řadu společenských akcí a setkávání, stejně jako o oblíbeném zájmu šlechty o koně svědčí i fakt, že se nacházela na řadě panství. Krom již zmiňovaných jízdáren na pražském hradě a ve Valticích uvedme třeba ještě zámek Lednice. Zde byla za knížete Jana Adama Ondřeje z Lichtensteina vystavěna budova, zvaná pro svou impozantnost *Zámek koní*. Čtyřkřídlá stavba obsahovala konírny, jízdárnu a hospodářskou část. Konírny a jízdárna se měli stát středem proslulého chovu koní rodu Lichtensteinů.³⁵⁰ Jízdárna se

³⁴⁸ SOJKA, J.: *Zapřažená krása*, s. 15–16.

³⁴⁹ MAREŠOVÁ, M.: *Biografie*, s. 95.

³⁵⁰ KONEČNÝ, M.: *Lednice*, s. 39.

nacházela také v pražské rezidenci Albrechta z Valdštejna na Malé Straně. Mezi hlavní budovou a jízdárnou pak byly dokonce položeny zahrady.³⁵¹

Nakonec ještě vysvětleme, že v námi sledované době se mohly v jízdárně patrně používat dva typy výuky. Ten první má své počátky již v 16. století. Tehdy se jezdeckým učením začal zabývat neapolský šlechtic Grisone, který studoval Xenofonovo dílo a učil koně kontrolovat pomocí síly a řady udidel. Jeho žákem byl Pignatelli, v jehož akademii pak studoval Francouz Pluvinel. Ten následoval Pignatelliho učení, ale přidal i své zkušenosti o individuálním přístupu ke každému koni a nahradil silové principy. Tyto své principy publikoval v knize *Manège du Roi* v roce 1623, ale nesetkal se s úspěchem. Vliv těchto učitelů brzy odezněl, ale na počátku 18. století se projevil mistr jezdeckví de la Guérinière. Jeho učení, založené na lehkosti, tedy „dokonalé poslušnosti koně i v reakci na nejjemnější náznaky rukou patou“, se dodnes zachovalo v tzv. Španělské škole.³⁵² Je pravděpodobné, že jeden z těchto stylů se patrně používal i v litomyšlské zámecké jízdárně.

³⁵¹ PETRÁŇ, J.: *Kultura*, s. 287.

³⁵² PAVLÁČKOVÁ, Monika: *Srovnání principů klasické a moderní drezury a jejich vliv na zdraví koně*. Olomouc 2017. (nepublikovaná bakalářská práce na FTK UPOL) Dostupné z: https://theses.cz/id/5lovvq/BC_TRS_final.txt [16.3. 2022], s. 12.

Kočárovna

V této kapitole představím zámeckou kočárovnu. Opět se nejprve zaměřím na její pravděpodobnou barokní podobu s pomocí stavebně–historického průzkumu a poté také díky plánu budovy z roku 1861. Díky inventáři z roku 1806 se budu snažit blíže přiblížit vybavení této stavby, a především s pomocí sekundárních zdrojů vysvětlím, jaký význam měli kočáry pro barokní šlechtu.

Výstavba objektu kočárovny není doložená, jako tomu je u ostatních budov na Zámeckém návrší. První zmínka pochází až z roku 1721, kdy kamenický mistr z Blassdorfu tesal ostění pro novou kočárovou kolnu. Na vojenské mapě z roku 1767 se pak v místech dnešní kočárovny nachází objekt neznámého určení. V odhadním popisu z roku 1803 je pak již přímo uvedeno, že se kamenná kočárovna nachází vedle stájí.³⁵³

V roce 1775 byla i kočárovna poničena rozsáhlým požárem a byla opravena v klasicistním stylu. Původní podoba kočárovny je ale nejistá. Jediným částečným dokladem klasicistní podoby má být fotografie zachycující jihozápadní pohled na hlavní zámeckou budovu a také část kočárovny.³⁵⁴ Tuto fotografii se mi však nepodařilo nalézt. V roce 1874, kdy byl vytvořen nízký sedlový krov, dostala budova industriální vzhled. Další úpravy doznala až ve 20. století, kdy byla upravena pro okresní archiv.³⁵⁵ Přestavba byla zkolaudována v roce 1976.³⁵⁶

Kočárovna se nachází severně od konírny a je s ní spojena nízkou bránou s pylony.³⁵⁷ Podle popisu zmíněné fotografie byla původně hlavní římsa o něco vyšší než pylon brány. Celé

³⁵³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 11.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 21.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 21.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 11.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 11.

průčelí odpovídalo výšce dvou pater a asi v polovině výšky západního průčelí se nacházelo obdélné okno.³⁵⁸

Budova je členěna do pěti os západního průčelí. Každá osa odpovídá jedné bráně v přízemí a jednomu dvojitému oknu v patře. Přízemí bylo zřejmě členěno i původně do tří traktů, přičemž dva severní byly spojené. Třetí jižní trakt, odpovídal širce jen jedné osy západního průčelí.³⁵⁹ Tyto dva prostory byly odděleny kamennou zdí. V té byl výklenek, umístěný hned vedle sloupu, držící klenbu, která tvořila strop dvou severních traktů, směrem na východ. Tímto výklenkem bylo možné mezi dvěma částmi procházet.³⁶⁰

V jižním traktu se také nacházely schody do prvního patra.³⁶¹ Interiér je v současnosti po rekonstrukci,³⁶² lze obtížně odhadovat, jak vypadal na konci 19. století, natož v době klasicistní nebo barokní. Oddělený trakt se zřejmě opět nacházel v širce jižní osy západního průčelí, zde bylo snad i další schodiště vedoucí do krovů. Zhruba v místech, kde se nacházel průchozí výklenek v přízemí, byl výklenek i v prvním patře. Západně od výklenku se pak možná nacházela stěna, táhnoucí se třemi prostředními osami západního průčelí a možná tvořila jakousi chodbu. To je jediné, co lze odhadnout podle tloušťky stěn v prvním patře.³⁶³ Není ale jasné, zda jsou popsány stěny ještě klasicistní, nebo z dob přestavby v 19. století a jestli nevypadal interiér původně docela jinak.

Dva severní trakty přízemí o širce čtyř os sloužily nepochybně jako stání pro vozy, k výjezdu byly možná využívány všechny čtyři brány. Podle popisu z roku 1803 se v kočárovně

³⁵⁸ Tamtéž, s. 11.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 17.

³⁶⁰ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

³⁶¹ Tamtéž, s. 17.

³⁶² Tamtéž, s. 21.

³⁶³ Tamtéž, plán budovy v příloze zprávy.

nacházela ještě sedlovna, komora pro postroje, v patře předsíň, klenutá kuchyň, dva kvelby, snad myšleno spižírny a čtyři pokoje.³⁶⁴

Plán z roku 1861 zobrazuje velký prostor, zabírající čtyři severní osy budovy se sloupem uprostřed a se čtyřmi branami na západě. Tento prostor byl patrně určen k ustájení vozů. V páté ose úplně na jihu se nacházel vchod se schodištěm. Schodiště bylo patrně dvojité, zdá se však, jako by každá strana vedla do jiné úrovně budovy, případně schodiště na severu bylo od následující místnosti odděleno dveřmi, zatímco to na jihu nikoliv. Za schodištěm je každopádně zakreslena čtvercová místnost. Ta má ve své jihovýchodní části průchod do další místnosti tvaru písmene L. Naproti průchodu sahá místnost až k východní stěně budovy, kde se nachází malé okno. V severovýchodní polovině prostoru je pak ještě další průchod, za kterým je malý prostor, sousedící se stěnou samotné kočárovny a s malým oknem na východě.³⁶⁵

V prvním patře se nacházel byt panského podkoního.³⁶⁶ Podkoní, někdy také nazývaný štolba, působil například v hřebčíně rodu Kouniců. Byl správcem hřebčína, a tedy nejvýše postaveným zaměstnancem.³⁶⁷ Lze předpokládat, že podobně vysokou funkci zastával i litomyšlský podkoní, a proto měl také nárok na zřejmě poměrně velký byt nad kočárou. Jižní trakt prvního patra byl patrně onou předsíní. V roce 2008 bylo první patro rozděleno jednak na západní polovinu, kde se nacházela velká badatelna a kancelář na severu a v západní části pak další čtyři kanceláře.³⁶⁸ Nabízí se tedy myšlenka, že takto mohl být interiér rozdělen i původně. V západní polovině by se tedy nacházela velká klenutá kuchyň a dva zmíněné kvelby, snad v místě severní kanceláře a čtyři další, zřejmě obytné místnosti v prostorech kanceláří na východě. Takové místnosti jsou alespoň zmíněny v bytě v odhadním inventáři z roku 1803.³⁶⁹

³⁶⁴ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 11.

³⁶⁵ SOA Zámorsk, inv. č. 429.

³⁶⁶ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 21.

³⁶⁷ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*. s. 25.

³⁶⁸ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 17.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 11.

Zachoval se nám také inventář bytu podkoního z roku 1730. Bohužel neposkytuje příliš užitečných informací. Potvrzuje však informaci, že podkoní, v inventáři pod názvem „Stallmeister“, bydlel nad kočárovnu už v téhle době. Jsou zde popsány čtvery velké dveře v kočárovně, patrně ta na západě budovy. V patře jsou pak zmíněna 3 kulatá okna, dost možná podobná těm ve vedlejší konírně. Dále jsou pak zapsány dvojité dveře dole v předsíni, dvoje dveře od domu, ale nejpodivuhodnější jsou čtyři kamna.³⁷⁰ Inventář tedy krom předsíně v přízemí, kterou patrně zachycuje i zmíněný náčrt, neposkytuje příliš dalších informací o rozložení horního patra.

Z doby Valdštejn–Vartenberků se zachoval také seznam kočárů a strojů, které zde byly patrně uloženy. Je zde popsáno celkem 12 vozů, ovšem ne příliš dobře rozlišených. Nacházel se zde cestovní vůz hraběte s kufrem, rovněž další vůz, třímístný a ve žluté barvě. Následoval podobný ovšem zelený. Zelené barvy měl být také hraběcí lovecký kočár. Dále je zde zmíněn čtyřmístný cestovní kočár hraběnky a pak další ve žluté barvě. Následuje zelený kočár, pokrytý trojbarevnou látkou, zelený společenský kočár a poté menší zelený, umístěný před tím hraběcím. Nakonec je zde uveden jeden šedý cestovní polní kočár, jeden s barvou jako dřevo a jeden blíže nespecifikovaný.³⁷¹ Zde se jedná o vozy až z přelomu 18. a 19. století. Je velmi pravděpodobné, že za hraběte z Trauttmansdorffu byla kočárovna vybavena jinými povozy, ale můžeme si takto aspoň udělat představu, kolik vozů se do kočárovny mohlo vejít. Mohly se zde nacházet kočáry určené například k lovu, k různým vyjížděním a podobně.

Nejzdobnější byly jistě kočáry reprezentační. Na základě porovnání tří typů barokních ceremoniálních vozů, konkrétně ceremoniálního kočáru pražského arcibiskupa Jana Mořice z Manderscheid–Blankheinu,³⁷² ceremoniálního kočáru Josefa I. Adama, knížete ze

³⁷⁰ SOA Zámorsk, inv. č. 12588, sign. BVI. 2.

³⁷¹ SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

³⁷² SOJKA, J.: *Zapřažená krása*, s. 24–25.

Schwarzenbergu³⁷³ a ceremoniálního kočáru olomouckého arcibiskupa Theodora z Colloredo–Waldsee³⁷⁴ se mi povedlo určit několik podobností. Všechny kočáry mají podvozek s rozvorami, což je propojení přední a zadní nápravy mohutným dřevěným páteřním rámem.³⁷⁵ Podvozky mají červenou barvu a bývají zlatě zdobené. Prosklená kabina pro čtyři cestující bývá pak zdobená řezbami a také erbem osoby, pro kterou byl kočár vyroben. Nechybí ani kozlík pro vozku. I takto podobně mohl vypadat možná některý z kočárů, uložených v Litomyšli pro hraběte Františka Václava.

Nejznámější byl v období baroka kočár typu karosa. V 18. století byla také poměrně oblíbená kupé s polootevřenou kabinou a také se objevil kočár se sklápěcí koženou střechou, tzv. *landauer*. Ten však nabyl na oblíbenosti až v 19. století.³⁷⁶

Je zde zachyceno i vybavení sedlové komory. Není asi potřeba zde vypisovat všechny postroje, mezi ty nejzajímavější však patří například svatební postroj s kovanými srdíčky. Dále různé postroje především žluté barvy, pro dva i pro čtyři koně především na poštovní vozy („ein Postzug“). Stejně tak se zde nacházely i třmeny, udidla a podocasníky. Nakonec zde byla umístěna i sedla, ať už obyčejné jezdecké, sedlo určené pro podkoního, anebo také cvičební sedlo i s jakousi návnadou. Nakonec je zde zmíněn také zásobník na vodu.³⁷⁷

I kočáry byly nepochybně součástí šlechtické reprezentace. Už v pozdním středověku se z prostých vozů začaly tvořit kočáry určené pro reprezentaci při různých příležitostech. Nejvíce jsou dochované slavnostní vozy z 18. a 19. století. Zajímavostí je, že některé z nich byly tak dobře a slavnostně vyrobené, že se využívaly v průběhu celého 19. století.³⁷⁸ Největšími veřejnými událostmi 18. století byly příjezdy vysoké šlechty do měst a rezidencí.

³⁷³ Tamtéž, s. 26–27.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 28–29.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 24.

³⁷⁶ RANDÝSKOVÁ, T.: *Chov koní*, s. 41.

³⁷⁷ SOA Zámorsk, inv. č. 12548, sign. BVI. 1.

³⁷⁸ SOJKA, J.: *Zapřažená krása*, s. 7.

Hlavním úkolem pak bylo především ukázat bohatství a význam osoby nebo úřadu, na jehož počest byl vjezd pořádán.³⁷⁹ Nepochybně zde jednotlivé vozy sloužily i k reprezentaci jeho majitele. O tom svědčí i erby, které se na nich zpravidla nacházely, jak jsme viděli výše. Podobným způsobem reprezentace byly i tzv. *kavalkády*, tedy jezdecké průvody. Tyto průvody se uplatňovaly během velkých událostí, ale sloužily k menším zábavám dvorské nebo provinční šlechty.³⁸⁰

³⁷⁹ Tamtéž, s. 20.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 64.

Šlechtická reprezentace

Tato kapitola se zaměří především na reprezentaci barokní šlechty. Budou zde rozebrány ty aspekty zámeckých utilitárních budov v Litomyšli, které již nebyly představeny výše. Bude se jednat hlavně o různé architektonické prvky a také vztah budov ke svému okolí a jejich majiteli.

Reprezentace byla jedním z největších aristokratických výdajů. Jednalo se vlastně o způsob, jak zviditelnit své peníze a ekonomický potenciál. Peníze se tímto způsobem vystavovali na odív a mohlo dojít k porovnání bohatství.³⁸¹ Reprezentace byla pro šlechtice v raném novověku zcela přirozenou věcí, která však mohla přinést i řadu problémů. Čím byl totiž aristokrat bohatší, tím vyšší byly očekávány i jeho výdaje.³⁸² Řada aristokratů žila v podstatě na dluh a tyto výdaje jim příliš neumožňovaly své zadlužení efektivně ozdravit. Omezit reprezentaci však nebylo pro aristokrata raného novověku myslitelné. Hromadění bohatství muselo mít za následek jejich utrácení. Pro šlechtice to byla otázka cti, prestiže a dobrého jména.³⁸³ Reprezentace měla upevňovat smysl o výjimečnosti dotyčné osoby a potvrzovat právo na odpovídající společenské postavení.³⁸⁴ Pokud šlechtic nemohl z nějakého důvodu vynaložit tolik prostředků, mohl se stát obětí klevet a posměchu. Tímto způsobem své výdaje ospravedlňuje například nepříliš bohatý moravský rytíř Rafael Chroustský z Malovar ve své závěti.³⁸⁵

Jedním z typických způsobů této šlechtické reprezentace bylo stavitelství. Mnohdy docházelo k nákladným stavbám či úpravám zámeckých komplexů, které pak svou funkci plnily jen několikrát do roka.³⁸⁶ Podle Karla Eusebia z Lichtenštejna byla stavba nejtrvalejším

³⁸¹ MAŤA, P.: *Svět*, s. 228.

³⁸² Tamtéž, s. 229.

³⁸³ Tamtéž, s. 230.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 232.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 232–233.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 246–248.

pomníkem, jaký může šlechtic vůbec zbudovat. Jednalo se o viditelný znak, který bude navždy připomínat čest a jméno jejich stavitele.³⁸⁷

Také utilitární budovy u zámku Litomyšl měly nepochybně tento význam. Krom jejich účelu, který byl popsán výše, i samotná kompozice a podoba těchto budov mohla plnit svoji reprezentační funkci. Ústřední budovou Zámeckého návrší je pochopitelně renesanční zámek. Nami zkoumané budovy pak vytvářejí jakési čestné nádvoří před hlavním zámeckým portálem, které ohraničuje budova pivovaru a jízdárny z jihu a konírna s kočárovnou z východě.

Tato kompozice není ani v díle Františka Maxmiliána Kaňky ničím novým. Princip čestného dvora použil například u zámku ve velké oboře v Kolodějích u Prahy. Ústřední budovou zde byl zámek, kterou doprovázely po obou stranách samostatné budovy. Nádvoří bylo uzavřeno mříží.³⁸⁸ V Krásném Dvoře měl pak Kaňka k dispozici, podobně jako v Litomyšli, hlavní renesanční stavbu, kterou doprovodila dvě boční křídla. Dvůr pak měl být uzavřen dalším, příčným křídlem se vstupem. Na žádost majitele Františka Josefa hraběte Černína z Chudenic byl ale projekt změněn a před dvůr v roce 1722 představeno další nádvoří.³⁸⁹

Tento čestný dvůr byl však od těch ostatních asymetrický. Jak je vidět na plánech zmíněných zámků, vjezdy do dvora byly vždy naproti hlavní budově,³⁹⁰ což mohlo umocnit majestátnost stavby při vstupu do areálu. Jako vjezd na nádvoří před litomyšlský zámek však pravděpodobně sloužil průjezd pod západní věží budovy pivovaru. Výše bylo vysvětleno, že pivovar stál před zámkem už dlouho před zásahy Františka Maxmiliána Kaňky. Díky jeho úpravám pivovaru však vznikla relativně symetrická stavba se středovým průjezdem. Ten pak spojuje do jedné osy střed pivovaru s hlavním zámeckým portálem a alespoň symbolicky

³⁸⁷ Tamtéž, s. 249.

³⁸⁸ MACEK, P.: *Architektura minimalismu*, s. 333.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 336, 338.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 337, plán zámku Krásný dvůr; VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 13, plán zámku v Kolodějích.

v tomto ohledu naznačuje možný monumentální vjezd na předzámecké nádvoří. Jak už ale výše vyplynulo z inventáře pivovaru, středový průjezd se používal patrně přesně obráceně, tedy při opouštění nádvoří.

Zajímavostí je také solitérnost budovy konírny a kočárovny. U výše zmíněných dvorů tvoří boční křídla vždy soustavný pás, který je pouze občas přerušen dalšími bránami. Tak tomu bylo i na zámku v Hoříně, kde se nacházela hlavní brána naproti hlavní budově, ale také dva menší vjezdy po stranách.³⁹¹ To je částečně také případ Litomyšle, budova konírny a kočárovny jsou totiž spojené zdmi a branami³⁹² a mohou tak dotvářet dojem propojenosti těchto dvou objektů. Ostatně toto spojení mohlo být dříve i architektonické. Autorství jednotlivých budov může být poněkud problematické. Výstavba konírny je připisována Františku Maxmiliánu Kaňkovi, ale o kočárovně máme jen velmi málo zpráv. První zmínka o kočárovně hovoří o roku 1721, kdy bylo tesáno ostění a další části pro novou kočárovou kolnu.³⁹³ V této době již Kaňka v Litomyšli prokazatelně působil, neboť smlouvu s hrabětem Františkem Václavem z Trauttmansdorffu měl podepsat v roce 1719.³⁹⁴

Ať už byl autorem kočárovny kdokoliv, je možné, že Kaňka se zde inspiroval, anebo dokonce mohl kočárovnu částečně upravit, pokud ne přímo vystavět. Dvě, vedle sebe stojící budovy měly totiž jeden poměrně specifický znak, a to byla kulatá okna v prvním patře, která byla zmíněna v předchozích kapitolách. Konírna si tato okna zachovala dodnes. Kočárovna byla během 19. století různě upravována,³⁹⁵ ale inventář z roku 1730 zaznamenává tři kulatá okna v prvním patře, jak bylo také popsáno výše. Je tedy zřejmé, že původně si byly tyto dvě budovy aspoň na první pohled podobné a tvořily jakýsi pomyslný pás dvou staveb.

³⁹¹ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 24, plán zámku Hořín.

³⁹² ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, s. 7.

³⁹³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 11.

³⁹⁴ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, s. 42.

³⁹⁵ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, s. 12.

Nakonec si povšimněme několika spíše drobných detailů, které mohou opět souviset s reprezentací. Asi nejrozsáhlejším jsou sgrafita, která jsou částečně zachována na *západní věži* pivovaru, na jeho jižním a také východním průčelí. Tato sgrafita byla patrně respektována už Kaňkou, jak je psáno výše. Jejich zachování zřejmě souvisí s faktem, že i zámek za Františka Václava z Trauttmansdorffu byl ponechán ve své renesanční podobě. Hrabě své jméno připomenul během velkých barokních úprav pouze na slunečních hodinách na arkádovém nádvoří, kde je jeho erb zobrazen společně se zubří hlavou rodu Pernštejnů.³⁹⁶

Hrabě si tedy patrně uvědomoval význam litomyšlského zámku a rodu Pernštejnů ve své době a zdá se, že tímto zachováním původní renesanční výzdoby dával na odiv starobylost tohoto objektu. Zámek ostatně už koncem 16. století platil za klenot a byl proslulý svou krásou. Již tehdy Sedmihradský vévoda Zikmund Báthory žádal císaře Rudolfa II., aby mu tento palác, který se podobal paláci Pitti ve Florencii, věnoval.³⁹⁷ Ani význam původních majitelů jistě nebyl zapomenut. Vratislavem z Pernštejna vyvrcholila sláva tohoto rodu a dostal dokonce přízvisko *Nádherný*.³⁹⁸ Jeho manželkou pak byla Marie Manrique de Lara, dvorní dáma císařovny Marie.³⁹⁹

Ostatně jejich odkazu se patrně hrabě z Trauttmansdorffu dovolával ještě v předzámčí. Nebude jistě náhoda, že Kaňka respektoval původní sgrafita hlavně v místech západního průjezdu,⁴⁰⁰ kde byla tak nejvíce na očích případným příchozím. Je třeba ještě podotknout, že František Maxmilián Kaňka uměl užívat i historismů. Zpravidla se však jednalo o sakrální stavby, jako třeba opatský kostel sv. Prokopa v Třebíči. Zde byl nejtypičtějším hlavně štít mezi věžemi se třemi vrcholky zakončenými gotizujícími kyticemi.⁴⁰¹ V souvislosti se sgrafity lze

³⁹⁶ RACKOVÁ, Eliška: *Sgrafita*. In: *Zámek Litomyšl* (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 74.

³⁹⁷ ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku Východní Čechy*. Praha 1989, s. 280.

³⁹⁸ KONEČNÝ, Michal: *Nejstarší dějiny*. In: *Zámek Litomyšl* (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 21.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 19.

⁴⁰⁰ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 35.

⁴⁰¹ MACEK, P.: *Architektura minimalismu*, s. 340.

pak uvést ještě třeba iluzivní malované zdobení šambrán, které Kaňka vytvořil na stodole v Hoděticích na panství Tloskov.⁴⁰²

Za zmínku jistě stojí i hlavní průjezd pivovaru. Na první pohled přitahuje svou monumentálností. Výrazný je především horní štít s tympanonem, ve kterém se nachází nika Panny Marie ve čtyřnásobném lištovém rámu a po stranách jsou pak vystupující pilířky s pískovcovými vázami.⁴⁰³ Méně výrazná je pak kartuše umístěná mezi pilastry portálu, pod korunní římsou na prostředním klenáku.⁴⁰⁴ V kartuši je erb rodu Trauttmansdorff. Tento erb, společně s erbem rodu Kouniců je pak vyveden i nad portálem zámecké jízdárny, jak bylo popsáno výše. Erby byly dalším způsobem, jak na osobu šlechtice upozornit. Odkazovaly na rodovou minulost a také na sociální postavení šlechtice. Byly téměř univerzálně umístitelné. Nad vstupním portálem měl pak zřejmě především označovat stavitele a vlastníka budovy.⁴⁰⁵ Tak tomu jistě bylo i v případě Litomyšle. Erb nad vstupem do jízdárny, jako prakticky jediné z utilitárních budov, kde šlo očekávat vstup většího množství návštěv a hostů, mohl pak zřejmě poukazovat na spojení právě dvou šlechtických rodů. Erb na pivovaru pak mohl navíc tvořit jakousi opozici k erbům nad portálem zámku, na kterém je znak rodu Pernštejnů a rodu Mendoza.⁴⁰⁶ Erbovní znamení se nacházelo i v prostoru konírny, ale bylo již popsáno výše. Kdy se však erb v těchto místech objevil poprvé, není přesně jasné. I v prostoru interiéru však erb dával najevo vlastníka nebo stavitele budovy.

Posledním reprezentačním prvkem, který bych rád zmínil je socha *koněvoda* na budově konírny. Mezi výdaje na aristokratickou reprezentaci patřilo nepochybně i utrácení za šperky, oděvy, ale také umělecké a sběratelské předměty. Takováto luxusní díla byla pak v době renesance a manýrismu ukládána do Kunstkomor a tyto sbírky často dosahovaly množství

⁴⁰² ŽIŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 38.

⁴⁰³ ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, s. 25.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 24–25.

⁴⁰⁵ MAŤA, P.: *Svět*, s. 88–89.

⁴⁰⁶ KONEČNÝ, M.–RACKOVÁ, E.: *Rezidence*, s. 27.

různorodých předmětů.⁴⁰⁷ Šlechta mnohdy také podporovala celou řadu hudebníků, literátů a dalších umělců.⁴⁰⁸ Sochu, vystavenou na budově konírny zřejmě nelze považovat za dílo, které bylo uložené v nějaké sbírce, jedná se především o výzdobu budovy, která má patrně svým způsobem dokládat její funkci. Takovéto symboly se, i když spíše ojediněle zachovaly i na jiných hospodářských a užitkových budovách. Většinou se jedná o plastické provedení hlav krav nebo koní v keramice, kameni nebo štuky. Někdy se mohou objevit i třeba reliéfy nebo malby s touto tematikou.⁴⁰⁹

Uměleckou hodnotu sochy *koněvoda* dokládá fakt, že jej vytvořil Matyáš Bernard Braun.⁴¹⁰ Ten se v té době podílel také na výzdobě hlavního oltáře piaristického kostela Nalezení sv. Kříže poblíž zámku a na kterém rovněž pracoval František Maxmilián Kaňka.⁴¹¹ Braun a Kaňka spolu spolupracovali pravidelně a dalo by se říct, že jaké postavení zastával Kaňka mezi staviteli, takové zastával Braun mezi sochaři. Sám přiznal příjem 900 zl. ročně.⁴¹²

⁴⁰⁷ MAŤA, P.: *Svět*, s. 268.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 261.

⁴⁰⁹ ŽIŽKA, J.: *Hospodářské dvory*, s. 362.

⁴¹⁰ VLČEK, P.: *Slavné stavby*, plán zámku s. 44.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 42.

⁴¹² Tamtéž, s. 10.

Závěr

Tato práce se zabývá několika aspekty utilitárních budov u zámku Litomyšl. Prvním tímto aspektem je jejich podoba v první polovině 18. století. Úroveň výzkumu u jednotlivých staveb je různá vzhledem k dochovaným zdrojům. Budovu pivovaru lze velmi dobře zrekonstruovat vzhledem ke stavebně–historické dokumentaci a je patrné, že krom úprav v severním a v západní polovině jižního traktu se již v průběhu let příliš nezměnila. K výrobě sladu patrně sloužila východní polovina středního a západní polovina východního traktu, přičemž v přízemí se nacházela humna pro klíčení ječmene a v patře byla patrně sýpka. K usušení sladu sloužil hvozď na jih od západního humna, který byl zřejmě vertikálního typu, jak naznačuje barokní kompozice stavby. Samotná varna byla umístěna v západní polovině severního a středního traktu, jak naznačují i zmínky v hospodářském inventáři a absence střechy ve středním traktu, možná kvůli odcházejícím výparům. V době baroka se patrně nacházela v pivovaru i spilka pro kvašení piva. Ta se ale časem zřejmě přesunula do zámeckého sklepení, kde bylo pivo uskladněno.

Ve východní polovině severního traktu se nacházel byt sládky, jakožto nejvýznamnější osoby v pivovaru. V době barokní zřejmě obýval čtyři východní místnosti, ke kterým v době klasicistní přibyly ještě dvě místnosti, oddělené od východního hloubkového traktu. Tento trakt původně procházel celou šířkou budovy a sloužil jako stáje. Pravděpodobně byl napojen také na vedlejší jízďárnu.

Jízďárna, napojená svou západní zdí na pivovar se skládala ze dvou hlavních částí. Na západě byl prostor, patrně určený k samotné jízdě a prezentaci koní. Na východě se pak nacházela lóže určená pro diváky, která byla vytápěna z *příhrádku* u východní stěny. Ke vstupu do jízďárny sloužil zřejmě hlavně majestátní portál, zvenku zdobený erbem Trauttmansdorffů a Kouniců.

Zámecká konírna, orientovaná kolmo na jízdárnu, hlavním průčelím směrem na západ, se skládala z jednoho z dvou sálů určených k ustájení koní a devíti menších místností. Středová místnost sloužila jako předsíň, ze které se dalo projít do dvou bočních místností na obou stranách a také vždy do dvou místností nad nimi. Tyto prostory byly v minulosti vybaveny postelemi, stoly a židlemi a patrně tedy měly sloužit jako byty. Tyto prostory sousedily se západním průčelím, zatímco na východě se nacházela velký sál k ustájení koní, a to u západní i východní stěny. V bočních stájích pak byla vždy jedna řada koní, zády k hlavnímu sálu.

Velmi problematický je pak popis kočárovny, nacházející se severně od konírny. Pravděpodobně se jednalo o patrovou budovu, přičemž v přízemí byly umístěny vozy a v patře se nacházel byt podkoního, nejnámennější osoby, starající se o koně.

Tyto stavby pak měly také svůj reprezentační význam. Každá stavba svým využitím evokovala jistý aspekt šlechtického života. Pivovar byl jednou z nejdůležitějších provozů vrchnostenského podnikání a jeho přítomnost u zámku mohla jistě poukazovat na tento způsob příjmů.

Reprezentační konírna pak nesloužila pouze k ustájení koní, které sami o sobě představovali důležitý aspekt reprezentace a aristokratické identity. Sama budova mohla sloužit k ukázce těchto zvířat a byla tím způsobem také vystavěná. Jednalo se především o hlavní stáj, ve které mohly být díky středové uličce předvedení ti nejlepší hřebci. Jako reprezentativní vchod nepochybně sloužily středové dveře, za kterými byla předsíň. Z té se dalo pokračovat přímo do hlavní stáje.

K prezentaci koní a jízdě však sloužila především jízdárna. Zde se mohli jezdci cvičit ve svých dovednostech a mohli zde být také prezentováni sami koně. O reprezentační funkci slouží i vybavení řadou obrazů, které zde však mohli být pouze dočasně umístěny. To se ale

zdá nepravděpodobné. Rovněž vybavení, určené k drezuře, hlavně jakási portál na projíždění, dokládá využití stavby.

Kočárovna sloužila k uložení kočárů, ve kterých aristokrat jezdil a mohl tak ukazovat svoje bohatství a postavení, vzhledem k jeho provedení a výzdobě. Reprezentativní kočáry se využívaly například při různých slavnostních vjezdech do měst.

Budovy samy o sobě pak dokládají bohatství a význam majitele, který je nechal vystavět. Zároveň se zde nachází řada prvků, které se váží k majiteli a k budově zámku, jako jsou erby na pivovaru a na jízdárně a také místy zachovalá sgrafita, která byla patrně viditelná i v době baroka. Tato sgrafita evokují vědomí návaznosti na předchozí majitele zámku a celé Litomyšle a spojení budov se samotným zámkem, vyzdobeným právě sgrafity. Erby pak dokládají postavení a rod osoby, která nechala tyto budovy vystavět a prezentují tak bohatství nepřímo, skrze stavební činnost. Erb Trauttmansdorffů se nacházel na portále pivovaru, kde tvořil jakýsi protiklad ke znaku bývalých majitelů a stavitelů zámku. Alianční erb Trauttmansdorffů a Kouniců se pak nacházel nad vstupem do jízdárny, zřejmě proto, že tato budova sloužila pro setkávání významných hostů a osobností při prezentaci jízdy.

Reprezentativně jistě sloužila i další výzdoba a celková majestátnost budov. Například konírna byla vyzdobena dokonce sochou *koněvoda* od Matyáše Bernarda Brauna. Jednalo se zřejmě nejen o umělecké doplnění stavby, tedy způsob, jak prezentovat bohatství skrze umělecká díla, ale i o jasné určení věcného účelu stavby.

Rozložení budov pak vytváří majestátní předdvůří zámku a dodává tak kulisu pro příjezd různých významných návštěv. Budovy vytvářejí jakousi stěnu tohoto předdvůří na jih a na východ od zámku. S tím souvisí i barokní průjezd budovou pivovaru, který mohl v případě využití teoreticky dodat tomuto příjezdu ještě větší efekt. K cestě na nádvoří se ale zřejmě užíval západní průjezd pivovaru.

Prameny a literatura

1.7 Prameny

ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/273, *Litomyšl zámecký pivovar*. 1980.

ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/626, *Litomyšl zámecká konírna*. 1984.

ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/836, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133 aktualizace stavebně historického průzkumu*. 2003.

ÚOP NPÚ v Pardubicích, sign. L/7066, *Litomyšl, jízďárna a kočárovna v zámeckém areálu. Zkrácený stavebně historický průzkum*. 2008.

SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12588, sign. BVI. 2, *Hospodářský inventář (Wirthschafts Inventarien...)*, 1730–31.

SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12548, sign. BVI. 1, *Inventář stájí, pivního a vinného sklepa a divadelních oděvů (Inventarium...Theater Garderobe)*, 1806.

SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Spisy, inv. č. 12566, sign. BVI. 1, *Inventář pivovaru (Inventar Stand das Leitomischler Bräuhauses)*, 1827.

SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Mapy a plány, sign. 404, *Pferd–Stallgebäude, Ant. Schauer, Litomyšl, rkp., kolor., 1:50, 1:100, 76x53,5 cm, 54x75 cm, (2 ks)*, 1857.

SOA Zámorsk, Fond velkostatku Litomyšl (1513) 1533–1949, Mapy a plány, inv. č. 429, *Plan über die Herstellung einer neuen Brettverschalung in der f. Wagenremise, Theurer, Litomyšl, rkp., 41,5x31,5 cm*, 1861.

SOKA Třeboň, Velkostatek Třeboň (1323–1951), mapy a plány, inv. č. 1543, sign. IC 6 B Nro 1a-c, *Plán třeboňského zámku a přilehlých budov*, list 1, 1801–1803.

DELSENBACH Johann Adam, *The riding school at Feldsberg (Valtice) Interior view* 1721. Pero a hnědý inkoust s washem na papíře na plátně. LICHTENSTEIN, The princely collection, Inv. č. GR 164. Dostupné z: <https://www.liechtensteincollections.at/en/collections-online/the-riding-school-at-feldsberg-valtice-looking-towards-the-entrance> [cit. 16.3. 2022].

DELSENBACH Johann Adam, *The riding school at Feldsberg (Valtice) looking towards the entrance* 1721. Rytina. LICHTENSTEIN, The princely collection, Inv. č. GR 2615. Dostupné z: <https://www.liechtensteincollections.at/en/collections-online/the-riding-school-at-feldsberg-valtice-looking-towards-the-entrance2> [16.3.2022].

Regionální muzeum v Litomyšli, fotoarchiv, inv. č. 22P–X19–80, *František Bílek*, 1934, autor neznámý.

1.8 Literatura

ANDERLE, Jan: *Tradiční výroba sladu a piva z hlediska stavební typologie na příkladech z Plzeňska*. In: Památky západních Čech, 3, roč. 2013, s. 18–32.

BENÍČEK, Martin: *Uherskobrodské stáje–Baraník*. Brno 2005 (nepublikovaná bakalářská práce FF MUNI) dostupné na: https://is.muni.cz/th/74250/ff_b/text.pdf [cit. 13.3. 2021].

CIBULKOVÁ, Věra: *Hospodářství a správa na velkostatku Litomyšl ve 2. polovině 18. století*. Praha 1964 (Nepublikovaná diplomová práce FF UK uložena v SOKA Svitavy).

CICVÁREK, Michal: *Pivovarnictví v režii vrchnostenských velkostatků jihovýchodně od Prahy (1489–1789)*. Praha 2010, (nepublikovaná diplomová práce katedry dějin a didaktiky dějepisu

PF

UK)

dostupné

na:

https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/33050/DPTX_2009_2_11410_0_72970_0_90613.pdf?sequence=1&isAllowed=y [cit. 21.2.2022].

HLAVÁČEK, Ivan–KAŠPAR, Jaroslav–NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 2001.

JOENDL, Johann Phillip: *Poučení o stavitelství pozemním*, (2. vyd) (ed. NIKLA, Josef – Šnada, František). Praha 1865.

KALOVÁ, Zdeňka–BLÁHA, Jiří–KONEČNÝ, Michal: *Zámecké interiéry*. In: Zámek Litomyšl (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 83–146.

KLIPCOVÁ, Barbora – ULIČNÝ, Petr: *Hřebčín ve Smrkovicích*. In: ULIČNÝ, Petr (ed.): *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 II*. Praha 2017, s. 735–762.

KLIPCOVÁ, Brabara: *Albrecht z Vladštejna „největší milovník koní“*. In: ULIČNÝ, Petr (ed.): *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 II*. Praha 2017, s. 1202–1232.

KONEČNÝ, Michal: *Nejstarší dějiny*. In: Zámek Litomyšl (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 9–24.

KONEČNÝ, Michal – RACKOVÁ, Eliška: *Rezidence nejvyššího kancléře*. In: Zámek Litomyšl (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 25–38.

KONEČNÝ, Michal: *Zámek Lednice*. Kroměříž 2017.

KROUPA, Jiří–BLÁHA, Jiří–FIDLER, Petr, KNOZ, Tomáš–VYDROVÁ, Zdeňka: *Litomyšl zámecké návrší*. Praha 2017, s. 732–762.

MACEK, Petr: *František Maxmilián kaňka a architektura barokního minimalismu*. In: BACHTÍK, Jakub–BIEGEL, Richard–MACEK, Petr: *Barokní architektura v Čechách*. Praha 2015, s. 331–351.

MAREŠOVÁ, Marie: *Každodenní život barokního šlechtice Františka Václava z Trauttmansdorffu na počátku 18. století* (na základě účtů domácí pokladny). Pardubice 2004 (Nepublikovaná bakalářská práce katedry historických věd FHV Univerzity Pardubice).

MAREŠOVÁ, Marie: *František Václav z Trauttmansdorffu 1677-1753. Biografie barokního šlechtice*. Pardubice 2007 (nepublikovaná diplomová práce katedra historie FF Univerzita Pardubice).

MAŤA, Petr: *Svět České aristokracie (1500-1700)*. Praha 2004.

NAGYOVÁ, Eva–ČERMÁKOVÁ, Libuše–VODIČKOVÁ, Nila: *Křížanov II. Velké Meziříčí* 2006.

NEJEDLÝ, Zdeněk: *Litomyšl Tisíc let českého města I*. Praha 1954.

PAVLÁČKOVÁ, Monika: *Srovnání principů klasické a moderní drezury a jejich vliv na zdraví koně* (nepublikovaná bakalářská práce na FTK UPOL) Dostupné z: https://theses.cz/id/5lovyq/BC_TRS_final.txt [16.3. 2022].

PETRÁŇ, Josef (ed.) a kol.: *Dějiny hmotné kultury. Díl II (1) Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995.

RACKOVÁ, Eliška: Sgrafita. In: *Zámek Litomyšl* (ed. KALOVÁ, Zdeňka). Litomyšl 2014, s. 69–82.

RANDÝSKOVÁ, Tereza: *Chov koní jako součást šlechtické reprezentace. Kounicové a jejich hřebčín*. Olomouc, 2015 (nepublikovaná magisterská diplomová práce. Katedra historie FF

UPOL) Dostupné z: <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=31365285631>
[cit. 13.3. 2021].

REICHERTOVÁ, Květa: *Litomyšl*. Praha 1977.

SKŘIVÁNEK, Milan: *Litomyšl 1259—2009 město kultury a vzdělávání*. Litomyšl 2016.

SOJKA, Jaroslav a kol.: *Zapřažená krása Kočáry, saně a nosítka 18.–20. století*. Praha 2014.

ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku Východní Čechy*. Praha 1989.

VALENTA, Aleš: *Lesk a bída barokní aristokracie*. Hradec králové 2011.

VLČEK, Pavel: *Slavné stavby Františka Maxmiliána Kaňky*. Praha 2016.

VOČADLO, Václav: *Stavby hospodářské*. Brno 1914.

ŽIŽKA, Jan: *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*. Praha 2018.

1.9 Obrázová příloha

Google maps: *Letecký snímek zámku Litomyšl a okolí* 49.87288219652617, 16.313498608500655, měřítko: 1:2000, dostupné z: <https://www.google.cz/maps/place/570+01+Litomy%C5%A1l/@49.87277,16.3137122,103m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x470d92b2e3e10def:0x400af0f66156070!8m2!3d49.8705226!4d16.3110622?hl=cs>, cit. [1. 1. 2021].

Google maps: *Letecká fotografie zámku Litomyšl a okolí* 49.873449305959255, 16.314436224578987, měřítko 1:2000, dostupné z: <https://www.google.cz/maps/search/570+01+Litomy%C5%A1l+kon%C3%ADrna/@49.8734882,16.3140178,100m/data=!3m1!1e3?hl=cs>, cit. [1. 1. 2021].

Resumé

This thesis deals with utilization buildings near Litomyšl castle during the life of count František Václav of Trauttmansdorff. There were four main buildings around the castle. It was brewhouse, the stables, the riding school, and the carriage house. The brewhouse had several parts. The biggest part was intended for brewing beer but there was also an apartment for a brewer and a part used as another stables. The brewhouse was built during 17th century and got the baroque look thanks to the František Maxmilián Kaňka. This builder was also working on local riding school and solitaire stables. The riding school was used for practicing horse riding and for presentation of the horses itself. These horses were stabled in the stables. This building contained several rooms that were probably used as apartments for local employees and servants. The carriage house also included the apartment, this time for a groom, the most important person, who was taking care of the horses. This apartment was in the upper floor. carriages used by the aristocracy were parked on the ground floor.

These buildings were used for representation of the nobleman who owned them. The brewery was one of the most profitable part of the aristocracy business. In the conclusion, the nobleman wanted to show this part of his revenues to the public. For the early modern age noble man was his horse also very important. It was symbol of his status. The stables were also very important for him then, just as the riding school, where the horses could be showed and presented. For the similar reason the carriage house was important. The carriages were usually decorated, and the noble man was using it for presentation of his wealth and his status.

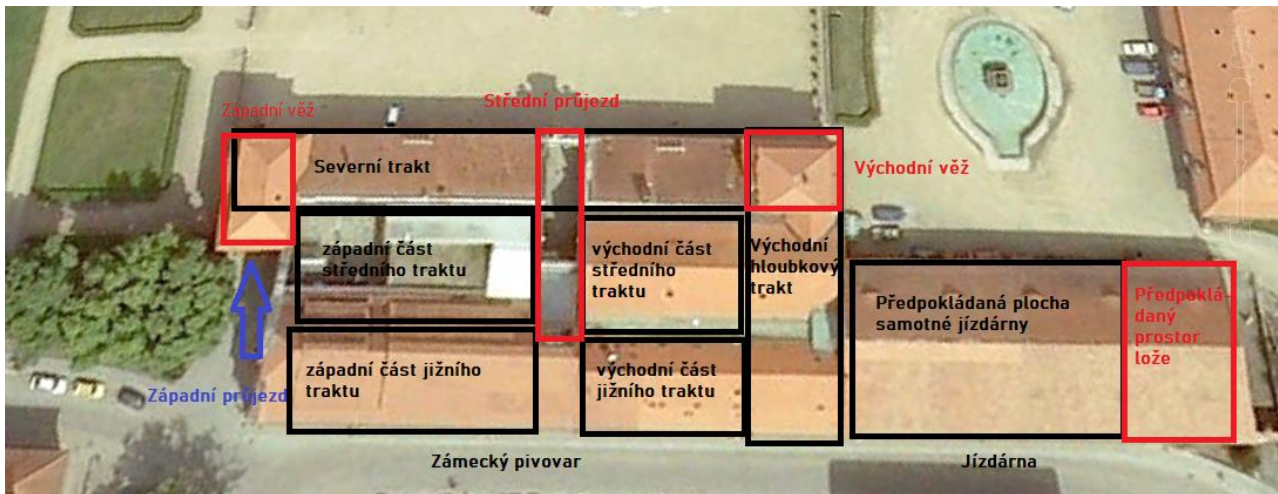
The whole complex of buildings was also used for creating big courtyard outside of the castle itself. This could be used for presentation of the castle, its monumentality and beauty, which was hidden, until the guest arrived at this courtyard.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Fotografie současné podoby pivovaru a jízďárny s popisem jednotlivých částí. Zdroj původní fotografie: Google maps: *Letecký snímek zámku Litomyšl a okolí* 49.87288219652617, 16.313498608500655, měřítko: 1:2000, dostupné z: <https://www.google.cz/maps/place/570+01+Litomy%C5%A1/@49.87277,16.3137122,103m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x470d92b2e3e10def:0x400af0f66156070!8m2!3d49.8705226!4d16.3110622?hl=cs>, cit. [1. 1. 2021].

Příloha č. 2: Fotografie současné budovy zámecké konírny a kočárovny s popisem jednotlivých částí. Zdroj původní fotografie: Google maps: *Letecká fotografie zámku Litomyšl a okolí* 49.873449305959255, 16.314436224578987, měřítko 1:2000, dostupné z: <https://www.google.cz/maps/search/570+01+Litomy%C5%A1+kon%C3%ADrna/@49.8734882,16.3140178,100m/data=!3m1!1e3?hl=cs>, cit. [1. 1. 2021].

Přílohy

Příloha č. 1: Fotografie současné podoby pivovaru a jízdárny s popisem jednotlivých částí

Příloha č. 2: Fotografie současné budovy zámecké konírny a kočárovny s popisem jednotlivých částí